

Türkiye’de Tarih Ders Kitaplarında Avrupamerkezcilik

Ahmet Şimşek*

Öz: Bu çalışmada, Türk tarih ders kitaplarında Avrupamerkezcilik konusu incelenmiştir. Bunun için önce Avrupamerkezciliğin tarihyazım alanına sızma biçimleri ve unsurları belirlenmiştir. Bunlar tarihsel zaman, tarihsel mekân, tarihsel olgu, kişi (kahraman) ve olay, tarihsel model, tarihsel anlatıda Avrupamerkezciliktir. Bu amaçla Türkiye’de liselerde okutulan tarih ders kitapları, bu kriterlere göre doküman analizi ve söylem analizi teknikleriyle incelenmiştir. İnceleme sonunda kitaplardaki ilerlemeci tarihsel zaman anlayışında bir iyileşme olmamakla birlikte kitaplarda eş zamanlılık bilgi kartları, eş zamanlı tarih şeritleri ve karşılaştırmalı tarihsel bilgilere yer verilmesi olumlu bulunmuştur. Buna karşın “kesintisiz Avrupa ilerleyişi miti” ve “çağ taksimatı” sorunu hâlâ varlığını sürdürmektedir. Kavram olarak doğrudan Avrupamerkezci zihniyetin ürünü olan “Coğrafi Keşifler”, “Orta Doğu”, “Uzak Doğu” kavramları hâlen yer almaktadır. Antik Çağ ve Yunan-Roma Uygarlığı, Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform, Sanayi İnkılabı, Modern Bilim, NATO gibi konuların işlenmesinde, hâlâ Avrupamerkezci zihniyetin yansımalarını görmek mümkündür. Tarihsel mekân bağlamında Merkator tarzı haritalık ders kitaplarında yer almaktadır. Ders kitaplarında büyük ölçüde Türk tarihi merkezli bir anlatı benimsenmiş olsa da Avrupa ile ilgili konularda hâlâ Avrupamerkezci yaklaşıma kayıldığı fark edilmiştir. Ders kitaplarında Avrupamerkezci modellere iltifat edilmemekle birlikte, Avrupa’nın 12. yüzyıldan başlayan “büyük kesintisiz ilerleyişine” ilişkin genel bir kabulün ifadelerle yansımalarını görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Avrupamerkezcilik, Tarihyazımı, Tarih Eğitimi, Tarih Öğretimi.

Abstract: This study examines the coverage of Eurocentrism in Turkish history course books. In this regard, the means by which Eurocentrism has influence in historiography is identified. Such incursion includes Eurocentrism’s influences in terms of historical time, historical space, historical phenomenon, person (character) and event, historical model, and historical narrative. Within this context, history course books employed at Turkish high schools were examined based on the above-mentioned criteria through document and discourse analysis techniques. Although no improvement was observed on the subject of the progressivist conception of historical time, the coverage of synchronous information cards, synchronous timelines, and comparative historical information in the text books was found to be favorable. On the other hand, the issues of the “incessant European progression myth” and “age division” still continue. Such concepts as “geographical discoveries”, the “Middle East”, and the “Far East”, all products of the Eurocentric mindset, still remain. The reflections of the Eurocentric mindset may be witnessed in the coverage of concepts such as the Ancient Era and Greek-Roman Civilization, Geographical Discoveries, the Renaissance, the Reformation, the Industrial Revolution, Modern Science, and NATO. The Mercator projection is included in course books in the depiction historical space. Although course books mostly adopt a Turkish-centered historical narration, those subjects that are related to Europe are still covered through a Eurocentric approach. Even though Eurocentric models are not complimented in course books, a general acceptance of the “great incessant progression” of Europe, traced as far back as the 12th century, is still evident.

Keywords: History Textbooks, Eurocentrism, Historiography, History Education, History Education.

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi.

İletişim: simsek@sakarya.edu.tr. Adres: Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 54300 Hendek, Sakarya.

Atf©: Şimşek, A. (2013). Türkiye’de tarih ders kitaplarında Avrupamerkezcilik. *İnsan & Toplum*, 3(6), 193-222.

“Doğru... Beyaz adamın ülkesinden gelen her şey doğru;
tüfekler ve barut doğru; öyleyse dininiz de doğru olmalı...”

(Fijili Reis Thakombau)

(Marshall Sahlins, 1998, s. 55-56)

Giriş

Yaklaşık iki yüzyıldır dünya siyasetine ve ekonomisine hâkim olan Avrupa, bu hâkimiyetini zaman içinde hayatın tüm alanlarına doğru genişletmiştir. Her muktedir merkez/ler gibi elde ettiği üstünlüğe “meşruiyet” kazandırmak için iktidarını daha da geçmişe götürme konusunda kararlı davranmış, bu üstünlüğünü, özellikle 19. yüzyıldan başlamak üzere günümüze kadar tarih alanında Avrupamerkezci bir zihniyet/söylem/ideoloji olarak ortaya koymuştur. Tarihe dayandırılabilen her fikrin ebediyen meşruluk kazandığı iktidarlarca bilinmekteydi. Tarih, öylesine “serbest” ve “geniş” bir alandı ki olayların bilinçle seçimi, sunuluş ve yorumlanış tarzı “iyi” ayarlandığında iyi tasarlanmış bir modele tekabül edebilirdi. Araştırma yönteminde ve ifade gücünde baskın çıkan bir model ya da kuram, böylelikle kısa zamanda bilimsel kesinlik kazanmakla kalmıyor, “geçmiş tüm zamanlar” hemen bu yeni iş gören kuram içinde iş gören bir fonksiyon kazanmış oluyordu (Bulaç, 1996, s. 16). Bu bağlamda Avrupamerkezciliğin, özellikle tarihyazımı ve bununla ilişkili olmak üzere tarih öğretimi alanlarında etkili olduğu görülmüştür (Amin, 2007; Khella, 2005; Şimşek, 2007).

Avrupamerkezcilik Nedir?

Avrupamerkezcilik; bilim, felsefe, sanat başta olmak üzere yaşamın her alanında Avrupa düşüncesi ve uygarlığının diğerlerinden (ki burada diğerleri Avrupa dışında kalanların tamamıdır) üstünlüğu tezini açıktan ya da gizli olarak savunan yaklaşımdır (Şimşek, 2007, s. 16). Avrupa uygarlığının yegâne uygarlık olduğunu, fetih/keşifler öncesinde de Avrupa'nın diğerlerinden üstün olduğunu, diğer uygarlıklardan aktarım yapmadığını savunan, kendini merkeze yerleştiren bir düşüncedir (Berikan & Şimşek, 2011, s. 305). Avrupamerkezcilik, Batılı ve demokratik oldukları düşünölen Antik Yunan'a, Roma İmparatorluğu'na ve nihayetinde Avrupa'nın ve Amerika'nın metropollerine ulaşan tarihsel bir süreci barındırır (Stam, & Shohat, 2002).

Bir ideoloji olarak da tanımlanan Avrupamerkezcilik, yaygın ideolojilerin ve toplumsal kuramların çoğunda göze çarpan sistemli ve önemli çarpıtmalar içeren bir paradigmadır. Tüm paradigmalar gibi, çoğu zaman “sözde kesinliklerin ve sağduyunun bulanık ortamında” hiç zorlanmadan işler. Dolayısıyla Avrupamerkezcilik, medyanın sunduğu basmakalıp fikirlerde olduğu gibi sosyal bilimlerin çeşitli alanlarına mensup bilim insanlarının değerlendirmelerinde de görülür (Amin, 2007, s. 15). Bu düşüncenin temelinde Avrupa-Avrupa dışı (West-Rest) veya Batı-Doğu ikilemi vardır. Buna göre Batı dinamizmi, akılcılığı, liberal demokratik bir ortamı, Doğu ise durağanlığı, akıl dışılığı,

despotik ve otoriter hükümet biçimlerini temsil eder. Bu ayrım; gelişmiş-barbar, ileri-ilkel, üstün-aşağı, rasyonel-sapkın gibi basmakalıp sözlerle Avrupa’nın yarattığı “ben” ve “öteki” tanımlamalarında kendini gösterir (Said, 1991, s. 149). Avrupamerkezcilikte, “Doğu bir yokluklar alanı olarak Avrupa’nın üstünlüğünü kanıtlamak için sahnelenmiş oyunda, bir figürandır (İslamoğlu, 1997, s. 11).” Bu tanımlamaların, sadece Avrupa tarafından dile getirilen bir anlamı yoktur. Aynı zamanda tüm dünyaca zamanla içsel-leştirilmesi bir süreç dâhilinde olmuştur (Başkaya, 2005, s. 3).

Dünya tarihini sömürü ve emperyalizm kavramları üzerinden okuyan sosyal bilimcilerin kabul ettiği gibi Avrupa, Sanayi İnkılabı’ndan sonra yaşadığı kapitalist-endüstriyel dönüşümle birlikte önce dünyayı sömürgeleştirmiştir. Sonra mekânlara kendilerine uygun yeni adlar verip ekonomileri, toplum yapılarını yeniden tanımlayarak belirlemiştir. Diğer pek çok konu gibi zaman ve mekâna ilişkin modernizm öncesi düşünüş ve yaşam biçimlerini (kültürlerini) ya dönüştürmüş ya da dikkate almayarak unutturmuştur (Dirlik, 1998, s. 254). Böylelikle Avrupamerkezcilik, Avrupalı olmayanların elde ettikleri kazanımları kendine mal edip kendi değerleriyle sentezleyerek kendi “kültürel antropolojisini” yaratmıştır. Buna göre Avrupa, dünyanın gölgesinde kalan diğer yerlere ontolojik gerçeklik sağlayan tek paradigmatik- çerçeve olarak sunulmuştur. Örneğin “resim sanatındaki Rönesans perspektifi” gibi, dünya ayrıcalıklı tek noktadan canlandırılmıştır. Tanrisal bir lütuf gibi görülen Batı düşüncesi, haritalarda Avrupa’yı büyülterek, Afrika’yı ise küçülterek çizmiştir (Stam, & Shohat, 2002).

Avrupamerkezciliğin Tarih Çalışmalarına Yansımaları/sızması

“Avrupalılık” fikrinin üstünlüğüne dayanan Avrupamerkezciliğin, yazın dünyasına yansıdığı önemli alanların başında tarih, belki de ilk sırada gelmektedir. Çünkü 19. yüzyılda tarih alanının bir “bilimlik disiplin” hâline gelmesine kadar dünyadaki durumu, genelde iktidarların kendi meşruiyetlerini sağlamak adına kaleme aldıkları edebiyat eserleri biçimindeydi. Tarihin belli bir metodoloji çerçevesinde yazılmaya başlanmasıyla bu rivayetçi geleneğinin dışına çıkmış oldu.

19. yüzyılda ortaya çıkan bir bilim (disiplin) alanı olarak tarih, doğrudan doğruya yazılı bir belgeye tekabül eden metodolojiyi benimsedi. Çünkü sadece belgelere dayalı bir biçimde “gerçek” tarih yazılabiliyordu. Bu metodolojinin arka planında, zamanın revaçta olan gerçekçilik felsefesi pozitivistimin tüm bilim alanlarında baskın biçimde kendini yeniden üretme çabası yatmaktaydı. Yine buna paralel olarak devrin yükselen değerlerinden uluslaşma ve ulusçuluğun da bu yaklaşımı biraz daha biçimlendirerek “millî arşiv”lerden elde edilen belgelere dayalı bir tarihyazımını ön görmesinin, tarihin bilimlik serüvenini Avrupamerkezci planda “taçlandırdığı” söylenebilir (Şimşek & Satan, 2012, s. 15-17).

Bu çalışmada, Türkiye’de okutulan lise tarih ders kitaplarında Avrupamerkezciliğin yansımaları incelenmiş, elde edilen verilerden hareketle toplumun genel tarih düşüncesi ve bilgisini belirleyen tarih ders kitaplarındaki etkisinin gösterilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Bu çalışma, tarihsel içerikli betimsel analiz incelemesidir. Doğan Ergun'un belirttiği gibi toplumbilimseli konu edinen araştırmalar için yöntem esas olan bir "plan"dır. Her toplum bilimsel araştırmacının bir "felsefi" anlamda bir de "bilimsel" anlamda yöntemi vardır (Ergun, 1993, s. 38). Buna göre bu incelememizin felsefi olarak yöntemi, öncelikle Avrupamerkezcilik düşüncesi/söyleminin tüm açıklığı ile ortaya konması ve bunun tarihyazım ve öğretim alanına etkilerine ilişkin zihinsel hazırlık oluşturmuştur. Bilimsel yöntemini ise tarihyazımı ve öğretimine Avrupamerkezci düşünce/söylemin yansımalarının hangi boyutlarda olduğunun tespit edilmesine ilişkin toplanacak verinin, aranması gereken boyutların belirlenmesinden oluşmuştur. Araştırmacının, bulgulara ve sonuca nasıl ulaştığını açıklaması nitel çalışmanın geçerliğinin önemli ölçütlerinden biridir (Yıldırım & Şimşek, 2003). Bu sebepten inceleme sürecindeki kavramsal çerçeve ve inceleme adımları, ayrıntılı olarak sunulmuştur:

Çalışmamızda, önce Avrupamerkezciliğin argümanlarından yola çıkarak tarihsel bilginin doğası göz önünde bulundurularak Avrupamerkezciliğin Türk tarihyazımına sızma yolları/biçimleri literatürden hareketle kritik bir okuma ile ilk kez sistematik biçimde açıklanmaya çalışılmıştır. Elde edilen bu unsurlar, kavramsal arka planlarıyla birlikte kısa ve belli bir sistem dâhilinde açıklanmıştır. Böylece incelemenin yönetsel boyutunun kavramsal temelleri inşa edildikten sonra, buradan Türk tarihyazıcılığında Avrupamerkezciliğin toplumdaki tarih düşüncesine yansımaları göstermesi bakımından Türkiye'deki günümüz lise tarih kitaplarındaki iz/leri sürülmüştür. Türkiye'de lise tarih ders kitaplarında Avrupamerkezciliğin izlerini ortaya çıkarmak istememizin gerekçesi, bu kitapların toplumun genel tarih bilgisinin düzeyini ve yönünü büyük ölçüde belirlemesindedir. Diğer yandan tarih ders kitaplarında Avrupamerkezcilik üzerine şimdiye kadar yapılmış herhangi bir incelemeye rastlanmaması da bu çalışmanın konusunu belirlerken etkili olmuştur.

Araştırmacı, 2006'da yayımlanan "Türkiye'de Tarih Öğretiminin Ulusallığı ve Avrupamerkezcilik" adlı makalesinde tarih eğitiminde Avrupamerkezci düşüncüyü tespit ederek eleştirirken ulusal tarih vurgusundan hareket etmiştir. Bu da zaman zaman "özcü" bir yaklaşımın söyleme yansıması gibi bir sorunu beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, bu çalışmada Avrupamerkezci söylemlerin tespiti yanında, ders kitaplarında rastlanan ve tarih eğitimi açısından başka bir sorun oluşturan "özcü" yaklaşım içeren cümlelere de dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Çünkü araştırmacı, tarih eğitiminin her düzey ve durumda tarihsel gerçeğe uygun yapılması gerektiğine inanmaktadır.

Betimsel analiz için kavramsal çerçeve oluşturma

Buna göre tarihyazım literatüründen hareketle belirlediğimiz "tarihsel bilginin unsurlarında Avrupamerkezcilik" konusu, ders kitaplarında ana hatlarıyla;

1. Tarihsel zamanda Avrupamerkezcilik,
2. Tarihsel mekânda (coğrafya) Avrupamerkezcilik,
3. Tarihsel kavramlarda Avrupamerkezcilik,
4. Tarihsel olgu, kişi (kahraman) ve olaylarda Avrupamerkezcilik,
5. Tarihsel/toplumsal modellerde Avrupamerkezcilik,
6. Tarihsel anlatıda Avrupamerkezcilik boyutları açısından incelenmiştir.

Bu kriterlerin tarihsel arka planları ile birlikte ne anlama geldikleri, hangi bağlamda dile getirdikleri aşağıda ayrıntılı biçimde açıklanmıştır:

Tarihsel Zaman ve Avrupamerkezcilik

Tarihsel bilginin en önemli unsurlarından biri “zaman” kavramıdır. Tarihte kronoloji, tarihsel olayların geçmişten bugüne bir sıradizin (kronoloji) içinde sunulmasını anlatır. Kronoloji olmaksızın bilimsel/metodolojik bir tarihyazımının ve öğretiminin mümkün olmadığı bilinir (Safran & Şimşek, 2006; Şimşek, 2006).

Roma Kilisesi'nin öncülerinden Augustinus, tarih kavrayışına çizgisel olan ve sürekli ilerleyen bir zaman anlayışını getirmiştir (Özlem, 1996, s. 22-23). Öncesi karanlık, sonrası aydınlık olarak düşünülen bu çizgisel tarih anlayışı, kendi içinde önemli (çağ açan) bazı olaylarla ara merkez/ler oluşturmuş ve birçok döneme bölünmüştür. Bununla, evrenselciliğin simgesi olan bütün tarihsel olaylar için ortak bir zamandizinsel çerçeve benimsenmiştir. Bu dönemlendirmenin evrensel bir din olma iddiasındaki Hristiyanlığı kapsadığı varsayılmış, zamanda ilerleme fikri aydınlanma döneminde bile devam etmiştir (Aysevener & Barutca, 2003, s. 34, 36-37). Böylece tarihsel süreç, “her şeyi Avrupa tarihi merkezli olarak ileriye ve geriye doğru tarihlendiren tek evrensel kronoloji” şeklinde tasvir edilmiştir (Alkan, 2009, s. 31-32).

Türk tarihyazımı ve öğretiminde de etkili olan bu zaman nosyonunun ders kitaplarında şu açılardan incelenmesi mümkün görülmüştür:

- Kesinlikle ilerleme düşüncesi sayesinde “geçmiş” ile şimdi ve gelecek arasında kesintisiz bir *süreklilik* yaratılarak tarihin kesintisiz ilerlediği iddiası,
- İlerleme fikri sonucunda çıkarsanan geçmişteki dünyanın daha olumsuz (daha karanlık, insanların daha az zeki, daha az çalışkan vs.) şimdiki bizlerin oluşturduğu dünyanın ise daha olumlu, gelecekteki dünyanın ise çok daha aydınlık ve olumlu olduğuna ilişkin zihinlerde *idealize edilmiş bir zaman* “mit”i,
- İlerlemenin tek bir düz çizgi (diyakronik) hâlinde (genellikle Avrupa tarihine odaklı biçimde) kesinlikle, *reddedilemez bir ortak gerçekliğe* sahip olduğu “mit”i,

- Kesinleşen ilerleyen düz çizgisel zaman nosyonunun kavranması için icat edilen *dönemlendirmelerde* sadece Avrupa tarihinden bilgilerin kullanılmasına rağmen vurgulanan evrensellik iddiası.

Tarihsel Mekân (Coğrafya) ve Avrupamerkezcilik

Avrupamerkezciliğin tarihsel anlamda izlerini görebileceğimiz diğer bir unsur, tarihsel mekânın simgesel olarak inşa edildiği tarih haritalarıdır. Avrupalı denizcilerin yüzyıllar öncesindeki imkânlarla geliştirdiği, ancak, kullanılması kasıtlı biçimde sürdürülen Merkator harita projeksiyonuna bağlı olarak yapılan bu haritalarda Avrupa toprak büyüklüğü ve insan topluluklarının çeşitliliği Hindistan'dan bile daha fazla gösterilmekte, dünya atlaslarında diğer uygarlık merkezlerinden daha *merkezde* ve *yukarıda* konumlandırılmaktadır.

Tarihsel Kavramlar ve Avrupamerkezcilik

Tarihsel bilginin tanziminde, Avrupamerkezciliğin vurgulandığı pek çok tarihsel kavram vardır. Bunları, öncelikle evrensel değeri olanlar ile salt Avrupamerkezci zihniyetin ürünü olarak tasarlanmış olanlar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. "Modernizm", "kapitalizm" gibi kavramlar, evrensel değeri olanlara örnektir ve bu tartışma dışında tutulmuştur.¹ Avrupamerkezciliğin doğrudan vurgulandığı kavramların başında "coğrafi keşifler", "Uzak Doğu", "Orta Doğu", "Orta Çağ", "Antik Çağ", "uygarlaştırma (medenileştirme)" "Aydınlanma", "merkantilizm", "mandacılık", "sömürgecilik", "burjuvazi" gibi kavramlar vardır. Bunlar, Avrupa'nın kendi konumundan hareketle icat edilmiştir.²

- 1 "Modernlik" ve buna bağlı olarak "modern bilim"i, Avrupa düşüncesinden kaynaklı gelişmiş olmakla birlikte salt Avrupamerkezciliğin bir ürünü olarak görmek doğru olmaz. Bunlar bazı sosyal bilimcilerin kabul ettiği gibi aynı zamanda küresel süreçleri içerirler (Burke, 2003, s. 24). "Uluslaşma", "ulusçuluk" ya da "kapitalizm" gibi kavramları da bu çerçevede almakta yarar vardır. Bunların kullanılma bağlamları, tartışmaya ilişkin konularını belirler. Örneğin Batı dışındakileri "daha aşağı seviye"de tanımlayan ya da sadece Avrupa'ya has bir durumu kesinlikle kusursuz evrensellik iddiasında ele aldığı iddiasındaki ırkların kabiliyetlerini açıklayan ve beyaz ırkı üstün tutan "bilim" anlatısı gibi. Yine buna benzer biçimde Batılıların 19. ve 20. yüzyılda dünyanın Avrupa dışında kalanını sömürgeleştirmek için "uygarlaştırma" şeklinde nitelendirmeleri gibi.
- 2 Örneğin "coğrafi keşifler" in, aslında Avrupa'nın dünyayı tanımaktan çok sömürgeleştirmek için ön keşif faaliyetleri olduğu, Aydınlanma'nın evrensel bir iddiasının olmasına karşı Avrupa'da yerleşik olan "skolastik zihniyet"e karşı ortaya çıktığı bilinmektedir. "Uzak Doğu" ve "Orta Doğu" nun kime göre uzak ve orta olduğu açıklamalarının yapılması gereklidir. Orta Çağ'ın "karanlık" tanımlaması yaygın olmasına karşın neye tekabül etmektedir? Avrupa için din tesiri ile skolastik düşüncenin hâkimiyeti karanlık olarak adlandırılmaktaysa, bu durum Avrupa'da Rönesans'ın ortaya çıkmasında katkı sahibi olan Çin ve Müslüman coğrafyaları için neyi anlatmalıdır? Örnek olması açısından Orta Doğu olarak kastedilen bugünkü Mısır, Türkiye, İran, Irak, Suriye, Ürdün, İsrail, Arabistan, diğer Körfez ülkeleri, kime göre "orta"nın "doğu"sunda konumlanmıştır? Cevap çok açıktır: Bu konumlanış 19. yüzyılın "üzerinde güneş batmayan sömürge imparatorluğu"na sahip olan İngiltere'ye göredir. Hakeza "Uzak Doğu" kavramı da öyledir. "Orta Çağ" kavramı ise yukarıda belirtilen sadece zamansal bir dönemlendirmeye işaret etmez.

Tarihsel Olgular (Kişiler, Kahramanlar ve Olaylar) ve Avrupamerkezcilik

Avrupamerkezci düşünceye göre kurgulanmış ve Türk tarihyazımına genel bir kabul ile girmiş tarihsel olgulardan en bariz olanları şunlardır:

- Demokrasinin Antik Yunan'dan başlamak üzere (kesintiye uğrasa da) Avrupa coğrafyasında 1215 Magna Carta'sı, 1774 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, 1789 Fransız İhtilali merkezinde kabul edilerek özellikle 19. yüzyılda geliştiği,
- Colomb'un 1492'de Amerika'yı keşfettiği ve başlayan coğrafi keşifler çağının insanlığın bilimsel ilerlemesini beraberinde getirdiği,
- İnsan hak ve özgürlüklerinin, eşitliğin 1789 Fransız İhtilali'nden itibaren 19. yüzyılı da içine alacak biçimde gelişerek bugüne neredeyse bir miras gibi geldiği,
- 19. yüzyılın bir modernleşme devri olmasına karşın bu modernleşmenin ve hatta sanayileşmenin tüm Avrupa toplumlarınca topyekûn, hızlıca, homojen ve yüzyılın tamamını içerecek biçimde olduğuna inanılır. Sömürgecilik üzerinde gerektiği gibi durulmaz.

Tarihsel Modeller ve Avrupamerkezcilik

Avrupamerkezci düşünce, "değişim" ve "süreklilik" kavramlarına ayrı bir vurgu yapmıştır.³ Buna göre insanlığın ya da toplumların tarihsel gelişim modellerinin en bilineni, tarihin "Antik Yunan" ile başladığı, "Roma" ile devam ettiği, "Hristiyan Feodalitesi"yle sürdüğü ve oradan da "kapitalist Avrupa"ya geçildiği şeklindedir.⁴

3 Özellikle toplumsal yapı ve zihniyetlerin belli bir değişim sürecinin olabileceği tezini kabul ettirmek için Batılı soy ağacını ileri sürmüştür (Amin, 2007, s. 112).

4 Burada dört farklı unsurun ön plana çıkarıldığı görülmüştür. Bunlar, bir mit olarak "Antik Yunan", "birleşik Avrupa fikri", "Hristiyanlık" ve "ırkçı yaklaşım"dır (Amin, 2007, s. 112). Bu dört unsur, döneme, moda ve yazarlara göre değişen formüllerle bir araya getirilmiştir. Bu Avrupamerkezci ön yargı günün ideolojik ihtiyaçlarına göre söz konusu unsurlardan birini ön plana çıkarıp diğerlerini iterek bundan beslenmiştir. Örneğin Avrupa Burjuvazisi, Hristiyanlığa kuşku ve küçümsemeyle bakmasından dolayı Antik Yunan miti fazlaca abartılmıştır. Bunu, Marks gibi evrenselcilik iddiaları güçlü düşünürlerde bile görmek mümkündür. Onun bu toplumsal gelişim çizgisini genel hatlarıyla kabul ettiğini, buna en son aşama olarak sosyalist sınıfsız toplumu eklediğini hatırlamak gerekir. Marks'a göre toplumlar; "ilkel komünizm", "köleci toplum", "feodalite", "kapitalizm" ve "sosyalizm" aşamalarından geçmektedirler. Tarihsel materyalizmin bel kemiğini oluşturan bu dönemlendirme, Avrupamerkezciliğin bizzat kendisidir (Khella, 2005, s. 54-57). Zira Avrupa dışında bu "gelişimsel" aşamalara uyan başka bir toplum bulmak mümkün görünmemektedir. Comte ise insanlığın önce "teolojik" ya da hayalî hâle, sonra "metafizik" ya da soyut hâle en son aşamadaysa "pozitivist", yani bilimsel hâle geçeceklerini iddia etmiştir (Aysevener & Barutça, 2003, s. 46-49). Diğer bir dönemsel sıralama ise "Kutsal Roma", "Kutsal İspanyol", "Kutsal İngiltere" ve "Kutsal Amerika İmparatorlukları"nın sınırları içine sığdırılmıştır. Burada değişimin yegâne gücü demokrasi, sınıfsal toplum, feodalizm, kapitalizm, Sanayi İnkılabı vs. çerçevesinde "Avrupa" olarak tasvir edilmiştir (Stam, & Shohat, 2002). Bu noktada görülmüştür ki tarihin çağlara bölünmesinden, Antikite tanımlamasına kadar her şey Avrupa medeniyetine uygun tasarlanmıştır. Bu durum, "doğrular"ı paylaşmaları bakımından Marksist yaklaşım ile burjuva yaklaşım arasında bir farkın olmadığını göstermektedir (Khella, 2005, s. 43). Bu düşüncelerde kuşkusuz Hegel'in büyük payı vardır. Onun görüşlerinin özünü, "Dünya Tarihi" fikri ve bunun ya-

Tarihsel Anlatı ve Avrupamerkezcilik

Tarihyazımının diğer vazgeçilmez ögesi ise “anlatı”dır. Bu, tarihin yazınsal bir eylem türü olmasından kaynaklı olarak, yazma süreciyle ilişkisini vurgular. Aydınlanma ile birlikte akılcılığa ve insan merkezliliğe yönelen anlatı, Ranke’nin modern tarih metodunu öngörmesi ile yeni bir yola girmiştir. Böylelikle 19. yüzyıldan başlamak üzere bu kez de Avrupalı değerlerle (modernleşme, sanayileşme, uluslaşma vs.) bezeli yeni anlatılar inşa edilmiştir. Bunlar üst-anlatı (meta-narratif) olarak tanımlanan büyük teorilerin (grand theories) yansımasıdır. Ulusu yüceltme, şanlı geçmişimiz örneklerinde olduğu gibi tarihyazımında vazgeçilemeyen bir hal almıştır. Bu gibi bazı anlatı biçimleri büyük ölçekli denebilecek tarihsel olay ve durumları, söz gelimi yüzlerce yıl yaşamış büyük imparatorlukların yükseliş ve çöküşlerini işlemiştir. Roma İmparatorluğu’nun çöküşü, Avrupa’da demokrasi, Rönesans, Sanayi İnkılabı ile ilgili pek çok anlatı bu bağlamda değerlendirilebilir (Safran & Şimşek, 2011, s. 211).

İncelemede Kullanılan Veri Toplama Teknikleri

Bilimsel yöntemin bir alt kategorisi olarak araştırma teknikleri ise doğrudan veri toplama ve çözümlene biçimlerimizi oluşturmuştur. Buna göre ders kitaplarında Avrupamerkezciliğin izlerini sürmeyi hedeflediği için “doküman analizi” ve “söylem analizi” teknikleri benimsenmiştir. Doküman analizi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin incelenmesini kapsar (Yıldırım & Şimşek, 2003, s. 140). Söylem analizi ise metinde yer bulan cümlelerin gerçek anlamları dışında yan ve dolaylı anlamlarına da odaklanır. Ders kitaplarından, yukarıda oluşturulan “tema”lara göre yapılan inceleme sonunda elde edilen veriler, betimsel analiz çerçevesinde değerlendirilmiştir. Veriler içinde temalara en çarpıcı biçimde katkı sağlayan cümleler aynen alınarak cümlelerin hem içerik hem de söylem çözümlemesi yapılmaya çalışılmıştır.

İnceleme Türkiye’de okutulan MEB’in yayımladığı lise tarih ders kitaplarıyla sınırlı tutulmuştur. MEB kitaplarının seçilmesinin sebebi, hem devletin bir ideolojik aygıt olarak belirlediği tarih öğretiminin sınırlarını göstermesi bakımından hem de özel yayınevlerinin lise tarih ders kitaplarını henüz yazmamalarından kaynaklı, Türkiye’nin tüm liselerinde bu kitapların okutulmasından dolayıdır. Bu amaçla günümüzde Türkiye’de

ratacı akıl (tin) üzerinden yaşadığı tekâmül serüveni oluşturur. Buna göre “bu tin, Asya’dayken çocukluk evresindedir, oradan Yunan’a geçtiğinde gençtir, Roma’ya geçtiğinde ise artık yetişkin adamdır.” Olgunluk dönemi de Cermen dünyasındadır. Burada asıl olan devletin tekâmülüdür. Çünkü devlet, burada tinin olgunlaşmasına ilişkin gösterge konumundadır (Aysevener & Barutça, 2003, s. 46-49). Hegelvari bir dünya tarihi, akıllarında yalnızca bir Avrupa bulunan ve meslekten veya amatör tarihçiler tarafından önerilen “feodalizm” ve “kapitalizm” gibi kategoriler tarafından şekillenmiştir. Yani Avrupa’nın kendi özgül tarihsel arka planına uygun, içsel olarak kabul edilen ilerlemeci (prograsive) bir dönemleştirme gerçekleştirilmiştir (Goody, 2012, s. 8).

liselerde okutulan tarih ders kitaplarından Tarih 9-10-11 ve Lise 12. Sınıf Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi adlı kitapların MEB yayınlarından çıkanları incelenmiştir.

Verilerin Tanımlanması: Yukarıda belirtilen temalar ve kriterlere göre lise tarih ders kitapları, incelemenin güvenilirliğinin sağlanması amacıyla, iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı incelenmiştir. Araştırmacıların bulguları karşılaştırılmış, görüş birliği ve görüş ayrılığı olan noktalar tespit edilmiştir. Buna göre iki araştırmacının bulgularının büyük ölçüde aynı olduğu tespit edilmiştir. Bulgulara son hâli vermek için iki araştırmacı, kitapları birlikte incelemiş, kısmen farklı düşünceler tartışılmış, sonunda ortak bir karara varılmıştır.

Bulgular ve Tartışma: Türk Tarih Ders Kitaplarında Avrupamerkezcilik

İnceleme dört ayrı tarih ders kitabında gerçekleştiği için elde edilen bulgular ve yorumları, ilgili kitaplar çerçevesinde verilmiştir.

Tarih 9 Ders Kitabına İlişkin Bulgular

Kitapta, tarihin çağlara ayrılmasında “evrensel nitelikteki olaylar”ın göz önünde bulundurulmuş olduğu belirtilmiştir. Bunlar da “Yazının bulunması”, “Kavimler Göçü”, “İstanbul’un Fethi” ve “Fransız İhtilali” olarak sayılmıştır. Devamında, “*Çağların başlangıcı olarak seçilen olaylar, tarihçilere göre değişiklik göstermektedir. Örneğin bazı tarihçiler, İlk Çağ’ın sonu olarak Kavimler Göçü’nü, bazı tarihçiler de Roma İmparatorluğu’nun ikiye ayrılmasını ya da Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılışını kabul etmektedirler.*” (s. 12) denmiştir. Bu olayların hepsi, aslen “evrensel” olmaktan çok “Avrupalı” sayılmalıdır. Zira “Kavimler Göçü”, “İstanbul’un Fethi” ve “Fransız İhtilali”nin Avrupa uygarlığı açısından doğrudan ilişkili kabul edildiği açıktır. Alkan (2009)’ın belirttiği gibi bu durum, Avrupa için “ilerleyen tarih”in çağlara ayrılmasıdır. Bugün kullandığımız ilk-orta-yeni-yakın çağ taksimatı olan Cellarius’un sisteminde dikkat çeken husus, olayların tamamının Avrupa için büyük önem taşımasıdır (Alkan, 2009, s. 29, 34).

Tarihçilik anlayışları verilirken üç tarz üzerinde durulmuştur. Bunlar hikâyeci, öğretici ve araştırmacı tarihtir. Bunlara örnek olarak ilk ikisi Antik Yunan’dan, biri ise çağdaş Türk tarihçilerinden seçilmiştir (s. 31-32, 35-36). Burada mesele, ilk ikisinin neden Antik Yunan’dan verildiğidir. Oysa üçü de farklı toplumlardan, zamanlardan seçilebilirdi. Herodotos Tarihi’nin “hikâyeci tarih”e, Thukydides’in, “Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı” adlı eserinin de “öğretici tarih” için seçilmesi, sanki bilinçaltında oluşan “Tarih Sümer’de değil de Antik Yunan’da başlar.” gibi bir durumu yansıtmaktadır. Bu durum, Antik Yunan tarihyazıcılığının modern evrensel tarihyazım macerasında öncü olduğu genel, fakat eksik kabulü ile örtüşür. Zira Avrupa antik çağında geniş bir biçimde kullanılan Yunan alfabesinden kaynaklanan (edebî bir) otoritenin pekiştirdiği özgül bir dünya görüşünün, Avrupa tarihyazıcılığı söylemine mal edilmesi ve özümsemesi, böylece ortak fenomenin bir varyantına dönüşte bilimsel bir statü sağlaması olgusuyla başlamıştır (Goody, 2012, s. 6).

Kitapta, "Yazının bulunmasından önceki döneme Tarih Öncesi Çağlar, yazının icadından sonraki döneme Tarih Çağları denildiği" belirtilmiştir (s. 40). Bu, iki anlamı birden taşımaktadır: 1) Modern tarihin ortaya çıkışıyla birlikte beliren "uluslaşma"nın bir sonucu olarak genel kabul gören tarihin siyasi ve askerî ağırlıklı olması sonucu, dönemlendirmenin de gündelik yaşamı ıskalaması, gündelik yaşamla ilgili tarihin "tarih öncesi" alana atılması. 2) Geçmişin yazı ile değil de sözlü kültür ile yaşatıldığı toplumların Avrupamerkezci bir yaklaşımla "tarih dışı"na çıkarılması (Şimşek, 2011, s. 922). İnsanların "tarih öncesi" olarak tanımlanan dönemde entelektül açıdan daha geri olduğuna ilişkin inanç, 19. yüzyılda Aydınlanmacı felsefe içinde önemli yere sahip olan Hobbes ve Rousseau gibi düşünürlerin ilerilik-gerilik gibi yanlış tespitleriyle ortaya çıkmıştır. Oysa insanların tarih boyunca gittikleri yere uyum sağlama, hayatta kalarak ihtiyaçlarını karşılama bağlamında uçsuz bucaksız doğaya ilişkin bilgiyi kavrayıp uygulamayı insana özgü becerilerle gerçekleştirme bakımından hiç de "geri" olmadıkları söylenebilir (Conner, 2012, s. 32, 40).

Kitapta, "İyonyalılar, özgür düşüncenin ve pozitif bilimlerin öncüsü olmaları yönüyle önem taşırlar." şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Oysa bilinmektedir ki bugünkü anlamda "özgür düşünce", içeriği itibarıyla modernidir. Diğer yandan "pozitif bilim" tanımlaması ise diğer bir anakronik noktadır. Zira bu bilimlerin "pozitif" olarak adlandırılması için 19. yüzyılı beklemek gerekecektir. "Felsefe, matematik ve tıp bilimlerinin temelini İyonya'da atıldığı" (s. 57) iddiası ise tamamen gerçek dışı bir Avrupamerkezci bakışın ürünüdür. Zira Antik Mısır Uygarlığı'nın ve Mezopotamya Uygarlığı'nın, özellikle Babil'in matematik, tıp ve astronomi konusunda Antik Yunan'dan çok daha eski bir kültürel birikime sahip oldukları bilinmektedir. Ancak, 19. yüzyılın Avrupalı araştırmacılarının, uygarlıklarının Afro-Asyatik kökenli olduğunu reddetmek için izlediği en önemli taktik, Mısır, Sümer ve Sami kültürlerinin katkısını en aza indirerek çalışmalarında tamamen Yunanlıların katkılarına odaklanmalarıdır. Bu durum, Mısır, Mezopotamya uygarlıklarının katkılarının tamamen göz ardı edilerek medeniyetin yükselmesine katkı sağlayan tüm değerlerin Hint-Avrupa kökeniyle ilişkili olduğu, bunun da Yunanlılar tarafından diğer kadim uygarlıkların hiçbir katkısı olmaksızın başarıldığı iddia edilmiştir (Conner, 2012, s. 125-130). Diğer yandan demokrasi kavramıyla özdeşleşen Antik Yunan'da, bu kavramın hiç de bugünkü yüklenen anlama sahip olmadığı ortaya çıkarılmıştır. Etnolojik ve arkeolojik sonuçlar göstermiştir ki "doğrudan demokrasi" bir Antik Yunan buluşu değildir. Zira karar alma hakkının çoğunluk yasasına göre herkes tarafından kullanıldığı yönetim biçimi, dünyanın pek çok bölgesinde klan konseyleri biçimiyle yüzyıllardan beri uygulanıyordu, kabileler konseyi biçiminde de temsili demokrasi söz konusuydu (Goody, 2012, s. 60-64; Messadie, 2013, s. 34-35). Hâlbuki anlatıya göre modern toplumu Antik Yunan yarattığı gibi, Antik Yunan'ı da modernler yaratmıştır (Goody, 2012, s. 44).

Kitapta, Mehmet isimli hayali bir gençle Antik Yunan'ın ünlü filozofu Tales arasında hayali bir söyleşiye yer verilmiştir. Burada, "*Mehmet: Kolonicilik nedir?*" diye sormuştur. Tales ise "*Bir ülkenin kendi sınırları dışında ekonomik, sosyal, siyasal nedenlerle ele geçi-rip yönettiği şehirlere koloni denir. Biz İyonyalılar kolonilerimizi vatan olarak görmeyiz.*" demektedir. (s. 57). Bu söyleşi de kolonicilik masum bir olgu olarak tanımlanmıştır. Oysa öyle olmadığı söylenebilir.

Kitapta, "*Feodalite, bütün Orta Çağ boyunca devam etti. XV. yüzyılda barutun ateşli silahlarda kullanılmasıyla sona ermeye başladı. Feodalitenin yıkılması mutlak krallıkların güçlenmesini sağladı.*" (s. 80) denmiştir. Burada, sadece Avrupa'da olan bir gelişme, sanki tüm dünyada yaşanmış gibi verilmiştir. Avrupamerkezci yaklaşımların "bir el çabukluğu" da sadece Avrupa'da olmuş bir olguyu sanki tüm dünyanın durumu ya da sorunu gibi paylaşmalarıdır.

Kitapta, buna karşın Avrupamerkezciliğin zamana yansımalarının bir anlamda "panzehir"i sayılabilecek senkronik (eş zamanlı) ele alış ve değerlendirmelere dâhil edilebilecek senkronik tarih şeritleri az da olsa yer almıştır (s. 84, 126, 148, 175). Bu durum, çağdaş bir tarih öğretimi adına olumlu bir gelişmedir (Şimşek, 2006, s. 118).

Tarih 10 Ders Kitabına İlişkin Bulgular

Bilindiği üzere Avrupa'da gerçekleşmiş olan Rönesans, Avrupamerkezci tarih algısının oluşturulmasında Avrupa'nın diğer merkezlere rağmen güç kazanmasının önemli bir adımı olarak yer alır. Bu süreç, kesinlikle ve başlı başına Avrupa'nın büyük bir başarısı olarak diğer merkezlerin katkılarından bağımsız işlenir. Bu noktada Rönesans'ın İtalya'da başlamasının nedenlerine özellikle yer verilir. Buna karşın kitapta, bu süreçte İslam medeniyetinin katkısının "*İtalya'nın İslam uygarlıklarıyla yakın ilişki içinde olması* (s. 60)" ve "*Eski Yunan, Roma (antikite) ve İslam medeniyetine ait eserlerin incelenmesiyle akılcı düşüncenin ortaya çıkması.*" (s. 60) iki kısa cümle ile de olsa yer alması, modern kültüre İslam bilginlerinin oluşturduğu literatürün katkısını göstermesi bakımından olumludur. Burada asıl mesele, düşünme, akıl ve bunun bir ürünü olarak ortaya çıkan felsefe kavramının Avrupalı olarak Antik Yunan'dan beri varlığı genel kabul görmesine karşın dünyanın diğer yerlerinde var olan birikimlerin ve bunların modern kültüre katkılarının göz ardı edilmesidir. Bu durumda Antik Yunan ve Avrupa dışında yaşayan insanlar, felsefe ya da felsefeye muadil, akli çıkarımlarda bulunmuşlardır. Kadim Hint, Çin, Mezopotamya geleneklerindeki düşünce birikimleri ve İslam toplumları için "hikmet" kavramları vardır. Varlıklar arasındaki alaka ve irtibatı, olaylar arasındaki sebep sonuç münasebetini anlamak maksadı ile harcanan çabalar sonunda elde edilen ameli, tatbiki ve tecrübi bilgiye de hikmet denmiştir (Önal, 2007, s. 115-116). İslam düşünce geleneği içinde oldukça önemli yer tutan hikmet, "Batılı tarzda bir felsefe olmamakla birlikte, evrenin sunduklarından hareketle hakikate ulaşmaktır." şeklinde tarif edilebilecek bir işleyişi vardır. Bu durum, tarih ders kitaplarımızda yer almadığı gibi literatürümüzde de "Antik Yunan felsefesi" kadar maalesef önemli bulunmaz.

Yine benzer bir yaklaşımla yazılan şu paragraftaki cümleler, başka sorunları da barındırmıştır: *“İslam bilginleri, eski Yunan ve Roma eserlerini tercüme ederek pozitif bilimlerde çağdaşı Avrupa’dan çok ileri bir seviyeye ulaşmıştı. İspanya’nın Müslümanlarca fethinden sonra Avrupalılar bu eserlerle tanıştılar. Artık Avrupalılar eski Yunan eserlerini okumak için Arapça öğreniyorlardı. Böylece Avrupa, İslam medeniyeti sayesinde bilimsel gelişmenin ilk adımını atmış oldu (s. 61).”* Burada, İslam biliminin üstünlüğü ve bunun Müslümanlar tarafından Avrupa’ya etkilemesi anlatılmak istenmiştir. Ancak paragrafta bilimsel gelişmenin yolu olarak sadece *“İslam bilginlerinin eski Yunan ve Roma eserlerini tercüme etmesi”* ile *“pozitif bilimlerde ileri gitmeleri”* içten içe bir Avrupamerkezciliği yansıtmaktadır. Devamında Avrupalıların bu bilimsel ilerleyişi almak için Müslümanlardan sadece *“Antik Yunan”* eserlerini okumaya çalışmalarını iddia etmek, yine Avrupamerkezci bir yaklaşımı gösterir. Oysaki Müslümanlar, 8 ve 12. yüzyıl arasında Beytül-Hikme aracılığıyla sadece Antik Yunan eserlerini değil, kadim uygarlıkların (Hint, Çin, Peklevi, Süryani, Babil ve hatta Mısır) neredeyse tamamında hikmet içeren eserleri Arapçaya çevirerek sadece muhafaza etmemişler, onları aşan yeni buluşlarla büyük ve güçlü bir *“ilim”* literatürü yaratmayı başarmışlardır (Sezgin, 2008).

Sonrasında yine benzer iddialara rastlanmıştır: *“Skolastik düşünce yıkılarak yerini deney ve gözleme dayalı pozitif düşünceye bıraktı. Pozitif ve özgür düşünce, bilim alanında yeni buluşların ortaya çıkmasına yol açtı. Rönesans’ın etkileri Avrupa dışında görülmedi. Osmanlı Devleti, XV ve XVI. yüzyıllarda bilim, teknik ve mimaride Avrupa’dan çok ileri düzeydeydi. Bu sebeple Osmanlı Devleti Avrupa’da yaşanan bu gelişmelerden yararlanma ihtiyacı duymadı. Ancak Avrupa devletleri, Rönesans’ın etkisiyle oldukça hızlı bir gelişme süreci yakalamış oldu.” (s. 61)* Buna göre söylendiği gibi Avrupa’da, *“Skolastik düşünce yıkılarak yerini deney ve gözleme dayalı pozitif düşünceye bıraktı.”* ifadesi bir Avrupamerkezci mittir. Zira bu süreç çok uzun sürmüş, Katolisizm ve dogmatizm uzun süre varlığını sürdürmüştür. Devamında bu *“gelişmenin”* Osmanlı’da görülmemesinin nedenseli ise *“özcü”* bir gerekçeyle açıklanmıştır.

“Coğrafi keşifler” kavramı bir ana bir alt başlık olmak üzere 58-59. sayfalarda *“keşif”* vurgusu defalarca geçmiştir. *“Ayrıca Avrupalıların dünyayı öğrenmek ve Hristiyanlığı yaymak istemeleri coğrafi keşiflerin diğer nedenlerini oluşturdu.” (s. 59)* denmiştir. Aynı sayfada verilen ilgili haritada İngiliz, Portekiz İspanyol ve Fransızların dünya üzerindeki *“keşfettikleri”* yerler farklı renklerle belirlenmiştir. John Cabot, Kristof Colomb, Vasca da Gama, Magellan, Bartolomau Diaz, Cartier, Marco Polo, Americo Vespuçi *“büyük keşifçiler”* olarak resimleriyle birlikte yer almışlardır (s. 59). Bu durum, genel olarak *“coğrafi keşif”* olarak adlandırılan kolonyalizmin başlangıcının bilinçsizce meşrulaştırılması çabası olarak okunabilir.

Kitapta, *“Yapılan bu keşifler sonucunda yeni ülkeler, medeniyetler, bitki ve hayvan çeşitlerinin varlığı öğrenildi.” (s. 60)* denmiştir. Bu keşif kimin için, kim tarafından yapılmıştır? Keşfedilen bu ülke ve coğrafyalarda kimse yaşamamakta mıydı? Avrupalı denizcilerin

buraları görmesi neden bir “keşif” olarak tanımlanmaktadır? Devamında, *“Keşifler insanlar üzerinde merak, araştırma ve yeni şeyler keşfetme arzusu uyandırdı. Bu durum Avrupa’nın bilim, düşünce ve dinî hayatında önemli değişikliklere yol açtı. Keşiflerden sonra, başta İtalya olmak üzere Avrupa’da düşünce ve kültür hareketleri başladı (s. 60).”* denmektedir. Burada da bu gelişmelere coğrafi/bilimsel bir hava verme çabası sürdürülmüştür. Oysa 1550’li yıllarda İspanyol sömürgecilerin Amerika kıtasında yaptıkları soykırıma varan katliamı, o dönemde bile meşrulaştırma çabalarının olduğu bilinmektedir. Meşhur Las Casas adlı rahibin İspanyol yönetimindeki yerlileri köleleştirmenin doğru olmadığına yönelik çıkışının mahkemesi, duruma ilişkin önemli bir örnek oluşturur. İspanyol sömürgecilerce dört argümandan dolayı yerlilerin köleleştirilmesinin gerekli olduğu söylenmiştir. Bunlar: 1) Yerlilerin insan olamayacak kadar barbar oldukları, 2) Putperest ve insan kurban eden vahşi bir geleneğe sahip olmalarından dolayı, 3) Bu durumu, ancak İspanyol “efendiliği” önleyebilir, 4) Ayrıca bu durum, onların Hristiyanlaştırılması sürecinde rahiplerin güvenliği için gereklidir. Mahkemede yerlilerin barbar olmalarının bir göstergesi olarak yazılı bir kültürünün olmadığını bir kanıt olarak sunulması da ayrıca anlamlıdır (Wallerstein, 2007, s. 19-20).

Diğer bir mesele, yine kitapta Avrupa tarihine ilişkin rastlanan kesintisiz süreklilik algısını oluşturan konuya ilişkin cümlelerdir. *“Coğrafi keşiflerle zenginleşen ve yeni bilimsel gelişmelerle ilerleyen Avrupa devletleri arasında din merkezli savaşlar yaşanmıştır.” (s. 107)* denmiştir. Burada coğrafi keşiflerle Avrupa’da bir zenginleşme olduğu doğrudur. Ancak, bunun sanıldığı gibi doğrudan yeni bilimsel gelişmelere ve din savaşlarına yol açtığı doğru değildir. Zira bilinmektedir ki özellikle Colomb’un hikâyesi, sadece onun tarihteki sömürgeciliğin doğuş figürü olmasından değil, bu hikâyenin sömürgeci paradigma için idealize edilmesinden dolayı da Avrupamerkezcilik için gereklidir. Stam ve Shohat’a göre Colomb’un hikâyesi, sadece “keşfi” ve “Yeni Dünya’yı tanıştırdığı için değil, tarih bilincini de sunduğu için Kuzey Amerika’da yaşayan birçok çocuk için totemiktir. Okulda okutulan birçok ders kitaplarında Colomb, yakışıklı, dindar, lider, yürekli olarak resmedilmiştir. Genç öğrenciler, çocukluk hayallerine ve özlemlerine onu almaya ikna edilir ve bazen dost bazen düşman olarak tanıtılan Yeni Dünya’nın “ötekileri”yle böylece tanıştırılır (Stam, & Shohat, 2002). Oysa “coğrafi keşifler” denince hemen akla gelen Kristof Colomb’un Amerika’yı keşfeden kişi olarak gelmesine yanlış bir ilişkilendirme olduğu ortaya konmuştur. Yapılan pek çok araştırma, Amerika’nın 1422’de Çinlilerin, Büyük Okyanus’u kapsayan büyük seferleriyle çoktan görülmüş olduğunu, bunu kapsamlı haritalarına yansıtmış olduklarını (Tanırkulu, 2012, s. 99-101) göstermiştir. Üstelik Kristof Colomb’un Amerika’nın keşfedilmesi gibi bir olaydan ziyade, Orta Amerika’da birkaç yeri gördüğü ve bunlardan “Hispaniola” denilen yere çıktığı, burada bir süre kaldığı, buradan 500 yerliyi satmak için Avrupa’ya götürdüğü bilgileri mevcuttur. Bu bağlamda Colomb’un bir serüvenci olduğu (Messadie, 2013, s. 144-148) ve buranın bir kıta olduğunu göremeden öldüğü (Gümüşçü, 2012, s. 100) gerçeği göz

ardı edilmemelidir. Bu sebepten coğrafi keşifler olarak tanımlama, yetersiz bir kavramsallaştırma değildir. Bunun yerine “kolonyalizmin başlangıcı” kavramsallaştırması tercih edilebilir. Diğer yandan kitapta, *“Avrupa devletleri arasında bu dönemdeki en büyük rekabet, coğrafi keşiflerle başlayan sömürge elde etme mücadelesidir.”* (s. 102) şeklinde doğru bir tespit de yapılmıştır.

“Coğrafi keşifler” sonrasında zenginleşen Avrupa’nın sömürüyü örtbas etmek için icat ettiği kavramlardan biri de “merkantilizm”dir. Ders kitabında “Yeni Ekonomik Model: Merkantilizm” olarak verilen kavram, sanki sömürgecilikle ilişkili olarak ortaya çıkmamış gibi şöyle tanımlanmıştır: *“Coğrafi keşifler sonrası XVII. yüzyıl Avrupa’sında yeni bir ekonomik anlayış baş göstermiştir. Gelirlerini daha çok artırabilmek için Avrupalı devletlerin geliştirdiği merkantilizme göre bir ülke ne kadar çok madene ve paraya sahipse o kadar zengin sayılıyordu.”* (s. 103) Böylece, sömürgecilik olgusunun kitapta olması gerektiği gibi ele alınmaması sonucunda merkantilizm, meşru bir ekonomik sistem olarak tanımlanmıştır.

Avrupa tarihiyle ilgili bütünüyle olumlu ele alınan; ama Türk tarih ders kitaplarında tam anlamı ile anlatılmayan bir diğer konu Hümanizmdir. Kitapta “Hümanizm; Orta Çağ Avrupa’sının baskıcı Skolastik düşüncesine karşı çıkararak insan ve doğa sevgisini temel alan düşünce sistemidir.” (s. 60) biçiminde tanımlanmıştır. Bu eksik bir tanımlama değildir. Zira Hümanizm, Orta Çağ Avrupa dünyasının ürettiği dinsel düşünceye karşı her şeyin merkezine insanı koyarak dinsel olanı reddeden, “her şey insan için, insan tarafından, insanca” şeklinde tanımlanabilecek bir felsefedir. Bu durum, ders kitabında Aydınlanma düşüncesi için bir zemin hazırlama girişimi gibidir. Türk tarih ders kitaplarında “insan sevgisi” ve “aklı” merkeze almak gibi bir genel değerlendirmeyi ön plana çıkarmak hem Hümanizm hem de Aydınlanma düşüncesini sevimli gösterme çabasından kaynaklanabilir.

Kitapta sık rastlanan kesintisiz sürekliliklere (ilerleme) diğer bir örnek de Rönesans ve Reformla birlikte “özgür düşünce”ye yapılan atıftır. *“Günümüz Avrupa’sının siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal temelleri, XV. yüzyıldan başlayarak atılmaya başlanmıştır. İnsan hakları ve demokratikleşme çabaları, özellikle İngiltere ve Fransa’nın başını çektiği devletler arasında âdeta bir yarış başlatmıştır... Özgür düşünce ve bilim alanındaki çalışmalar devletlerin gelişmelerine katkı sağlarken bir yandan da aralarında bir yarışın oluşmasına zemin hazırlamıştır.”* (s. 102) denmiştir. Burada, 15. yüzyıldan itibaren Avrupa ülkeleri arasında insan hakları konusunda bir “insan hakları” ve “demokratikleşme” yarışından bahsedilmesi doğru değildir. Oysa tarih, yaşananlar itibarıyla insanlık açısından iniş-çıkışlarla doludur. Bu iniş-çıkışları tasvir edecek olaylar, ilerlemenin mükemmel doğrusal çizgisel zamanında yer bulamaz. Sanki Antik Yunan’dan, Rönesans’a, oradan modern zamanlara uzanan bir ilerleme olduğu imajı yaratılır. Bu “giderek yükselen eğrinin optik bir yanılsama” olduğu açıktır (Burke, 2003, s. 25-26). Bu durum kronolojiye Batı düşüncesine hizmet edecek örtük bir anlam verilmesinden kaynaklanmaktadır (Fabian, 1999, s. 53).

Avrupa tarihine ilişkin diğer bir mit, "Sanayi İnkılabı"nın ele alınış biçimidir. Kitapta "Yapılan bilimsel çalışmalar Avrupa'da sanayinin hızla gelişmesini sağladı... Sanayisi gelişen Avrupa devletleri, dünya siyasetinde daha çok sözü geçen bir güç hâline geldi (s. 109)... Bilim alanında gerçekleştirilen buluşların alet yapımıyla teknolojiye dönüştürülmesi Sanayi İnkılabı'nı ortaya çıkardı." (s. 133) denmiştir. Yukarıda belirttiğimiz üzere Sanayi İnkılabı bütün Avrupa için bir çırpıda ve aynı eş zamanlılıkta gerçekleşmemiştir. Kaldı ki Sanayi İnkılabı'nın altyapısı, bilimsel gelişmelerden ziyade artan sömürgelerden gelen emtia ile gelişen sermaye birikimi, serüvenci girişimci ruh gibi aslında kapitalizmin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla ilgiliyken bundan hiç bahis açılmaması ilginçtir. Oysa bu dönemde sanayinin geliştirilmesi için Avrupalı devletlerin sömürgelerinde silahla katlettikleri dışında, buralara götürmüş oldukları "uygarlaştırma" faaliyetleriyle gerçekleşen toplu ölümler savaşlardan daha az insan kaybına mal olmamıştır. Örneğin İngilizlerin sömürge Hindistan'ı ve Güney Asya'nın tamamına getirdikleri demir yolu ve barajların yapılması için gerçekleştirdikleri tehcirler, hijyenik açıdan kötü koşullar, kitlesel kentleşme, verem, dizanteri gibi salgın hastalıkları tetiklemiş ve en az 30 milyon insanın ölümüne yol açmıştır (Traverso, 2013, s. 38).

Bir diğer konu, modern bilimin ortaya çıkışının ele alındığı "XVII. yüzyılda Avrupa'da Bilim ve Teknik Alandaki Gelişmeler" başlığı altında söylenenlerdir. Şöyle denmiştir: "Avrupa'da Rönesans ve Reform ile modern düşünce ortamı oluşurken akıl ön plana çıkmaya başladı. Bu sayede modern bilimin temelleri atıldı. Halk ve yöneticiler bilimsel faaliyetleri takip etmeye başladı. Avrupa'daki skolastik felsefenin yerini özgür düşünce aldı (s. 108)." Burada yine kesintisiz bir ilerleme duygusu yaratmanın yanında, modern düşünce ortamı olarak tanımlanan bilimsel düşünce tam açıklanmadığı gibi, bunun Rönesans ve Reform ile ortaya çıktığı bilgisi de muğlak bir zaman içerisinde sunulmuştur. Yani kastedilen zamanlama 15-16. yüzyılı içeriyorsa bu çok da doğru sayılmaz. Ama 17. yüzyılı kastediyorsa "Kopernik Devrimi" olarak yaratılan miti işaret etmesi bakımından Avrupamerkezcilik bir yaklaşımı içerdiği söylenebilir. Oysa bu öngörünün izini tarih boyunca sürmek neredeyse imkânsızdır. Zira her toplumun yaşadığı tecrübeler ve süreç içinde oluşan toplumsal yapısı farklılıklar gösterir. Toplumsal ve yerel farklılıklar başta olmak üzere coğrafi ve diğer fiziksel şartlar, böyle homojen bir ilerlemenin olmasına imkân tanımaz (Fabian, 1999, s. 185). Bu durum, postmodernist tarih kuramcılarıncı özellikle siyasal tarih anlatılarında baskıcı ve denetimci olarak görülmüş; hegemonik söylemi haklılaştırdığı, dünyaya Batı tarzı bakış açısını, Batılı olamayan bakış açısına göre ayrıcalıklı bir konuma getirdiği için eleştirilmiştir (Evans, 1999, s. 147, 159). Diğer yandan "Halk ve yöneticiler bilimsel faaliyetleri takip etmeye başladı." cümlesinin de gerçeği karşıladığını söylemek güçtür. Modern bilimsel düşüncenin gelişiminin, 17. yüzyılda Kopernik ile başlatılsa bile, söylendiği gibi kesintisiz olan bir süreç ve halkı çok da ilgilendiren bir gelişme olmadığını söylemekte yarar vardır. Burada konuyu halka mal etmeye ilişkin anlatımda, sanki bugünün dünyasındaki gibi bir meşruiyet sağlama

çabası gizlenmiş gibidir. Son cümle ise Avrupa uygarlığını çağdaştırma bağlamında tam bir acelecilik göstergesidir: “Avrupa’daki skolastik felsefenin yerini özgür düşünce aldı.” Bu genelleme içeren bahsedilenin olabilmesi için 20. yüzyılı beklemek gerekmiştir. Tarihte hiçbir zaman kesintisiz süreklilik olamayacağı gibi, Avrupa tarihinin içeriğini oluşturduğu bir süreklilik de tamamen bir yanılsamadan başka bir şey olmayacaktır. Kaldı ki Hodgson’a göre Avrupa tarihi bir süreklilikler değil, tam tersine süreksizlikler (kesintiler) tarihidir.

Avrupa’nın üstünlüğünü vurgulayan diğer bir gelişme ise Fransız İhtilali’dir. Kitapta konuyla ilgili verilmiş bir şemada, ihtilal sonucunda, “Feodal anlayış tamamen kalktı, sınıf ayrımı kalktı.”, “Mutlak yönetim sistemi yıkıldı.”, “Demokratik yönetimler kuruldu.” (s. 144) denmiştir. Bu verilen sonuçlar yanlıştır. Örneğin “Sınıf ayrımı kalktı.” ifadesi bütünüyle izaha muhtaçtır. Diğer sorunlu madde ise siyasal alanda “Demokratik yönetimler kuruldu.” ifadesidir. Fransız İhtilali sonrasında hangi demokratik yönetimler kurulmuştur? Eğer kastedilen 19. yüzyıl demokrasisi ise (sosyal eşitliğin oluşmadığı, erkek ve hürlerin oy verdikleri vs.) bu doğrudur. Ancak, bugünün demokrasisini bulmak için 19. ve 20. yüzyıl siyasal çatışmalarını ve devrimlerinin sonuçlarını beklemek gerekecektir. Zira 1789’da Fransız İhtilali böyle bir söylemsel sonuç ortaya çıkarmış olsa da demokrasi, insan hakları ve eşitliğin önündeki en büyük engel olan “köleliğin” fiilî olarak kaldırılması için Avrupa’da 19. yüzyılın ikinci yarısını, ABD’de resmen yasaklanması içinse iç savaşın sonucunu, yani 1865 yılını beklemek gerekmiştir. Köleliğin kaldırılması hareketi için devletlerin girişimleri, her ne kadar İngiltere’nin 1807 yılında yasağı ile başlasa da Fransa için bu tarih 1848’dir. Hatta bu sebepten Osterhammel ve Bayly gibi tarihçilerin “1789 ile 1917 yılları arasında” Avrupa aristokrasisinin etkinliğine ilişkin tespitleri, bu dönemin aristokrasi için -yazarın deyimi ile- “pastırma yazı” olduğunu göstermesi bakımından manidardır. Bu dönemde gerileyen aristokrasi ile yükselen burjuvazi arasındaki sentezden ortaya çıkan liberalizm, anarşi ve kitlelerin hâkimiyet biçimini gördüğü demokrasiden nefret ediyordu. Bu algı, seçkin olarak tanımlanabilecek kesimlerde yaygındı. Görüldüğü üzere demokrasi, yaygın kanaatin aksine liberalizmin sayesinde piyasanın tamamlayıcısı olarak değil, 18-20. yüzyılda gerçekleşmiş devrimlerin ve uzun mücadelelerin sonucunda bugünkü anlamını bulmuştur (Traverzo, 2013, s. 32).

Kitapta, Fransız İhtilali ile ilgili olumlu bulunabilecek bir yorum şudur: “Fransa, özellikle Napolyon Bonapart döneminde Fransız İhtilali’nin ortaya çıkarmış olduğu eşitlik, demokrasi, milliyetçilik gibi fikir akımlarını, düşman olarak gördükleri devletleri parçalamak için silah olarak kullanmaya başlamışlardır... Her millete bir devlet anlayışı temel özgürlüklerin aracı gibi gösterilmeye çalışılmıştır.” (s. 144) Meslekten tarihçilerin, farklı tür tarihler (kültürel, ekonomik, sosyal, bilimsel vs.) için farklı türden dönemlendirmenin söz konusu olduğunu bilmelerine karşın tümünü belli başlı siyasal dönüm noktalarının oluşturduğu geleneksel zaman birimleri içine “tıkiştirmek” her ne kadar ulusal tarih ders

kitaplarında yeterince yapılmışsa da yapaydır, yararsızdır.” (Evans, 1999, s. 159) Bunun yanında kitapta, Avrupamerkezci diyakronik çizgisel bir zaman anlayışının tamamen kırıldığını görmek mümkün olmasa da bazı yerlerde görülen senkronik tarih şeritleri ve senkronik konu anlatımlarının bulunması olumludur (s. 5, 16, 24, 94, 95).

Tarih 11 Ders Kitabına İlişkin Bulgular

Lise Tarih 11 ders kitabı tamamen Türk tarihinde yönetim, hukuk, eğitim vs. gibi tematik konulara yer verdiği için diğerlerinden farklı bir yapıya sahiptir. Bu sebepten Avrupamerkezci yaklaşımın sızdığı çok az bilgiye rastlanmıştır. Bunlardan ilki yukarıda da dile getirdiğimiz gibi kesintisiz bir süreç gibi Avrupa'daki “ilerleme”nin anlatıldığı cümlelerdir. “Rönesans ve Reform ile beraber Avrupa’da, ilahiyat fakülteleri eski saygınlıklarını yitirmiş, müspet bilimler önem kazanmıştır. Üniversite dışında da birçok âlim, buluşlar yapmış, eserler vermişti.” (s. 184) Tarih çalışmalarının tamamına yakınının geçmişten bugüne doğru bir yapı içinde olayları sunması, Simiand'ın dediği gibi “Kronolojiyi bir put hâline sokmuştur.” Bunu kırmayı başarmış çalışma örneği az da olsa bunun yolu, tarihi bazen “geçmişe doğru” yazmaktan geçer (Evans, 1999, s. 157-158).

Bir diğer konu Osmanlı maliyesinin gerilemesiyle ilgilidir. 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı gelirlerinin azalması üzerine Moltke'den yapılan bir alıntı, değerlendirmede şöyle denmiştir: “Paranın ayarının bozulması artık son haddine gelmiştir. Burada toprağa pek az sermaye yatırılmaktadır ve servet çok defa şu ya da bu fertte toplanan paradan ibarettir. Avrupa'daki gibi üretimden doğmamıştır.” (s. 156) Bu alıntı-değerlendirme pek çok açıdan sorunludur. Bunlardan ilki, konu bağlamı 16. ve 17. yüzyıl iken Moltke gibi 19. yüzyıl insanının gözlemlerini sunmak her şeyden önce anakroniktir. Diğer bir hata ise bunun sonucunda doğan anlama ilişkindir. Osmanlı'nın 16. ve 17. yüzyıldaki gerileme nedeninin Moltke'nin dediği gibi “gelirin Avrupa'dakinin tersine üretimden sağlanmaması” olduğunu söylemesi, tam bir Avrupamerkezci bakışı göstermektedir. Zira 16. ve 17. yüzyılda Avrupa zenginliğini üretime değil, sömürgeleri yoluyla elde ettiği servetlere borçludur. Sanki bu sömürgelerden elde edilen servet, üretime tahvil edilerek Avrupa'nın ekonomik üstünlüğü farkında olmadan temize çekilmiş gibidir. 19. yüzyılın bir modernleşme devri olmasına karşın bu modernleşmenin ve hatta sanayileşmenin tüm Avrupa toplumlarınca topyekûn, hızlıca, homojen ve yüzyılın tamamını içerecek biçimde olmadığı, bugün artık kabul edilmektedir. Çünkü Sanayi İnkılabı, başlangıçta İngiltere ve Belçika dışında bir ülkeyi etkilememiştir. ABD'de olduğu gibi Avrupa'da da ekonomi, sanayinin hâkimiyetine 1880'li yıllardan önce girmemiştir. Sanayi İnkılabı'nı bu yüzyıla yaymak ve bu süreçte gerçekleşmiş siyasi çatışmaları ve devrimleri sanayi toplumunun çelişkilerinin ürünü olarak yorumlamak yanlış olacaktır. Zira 19. yüzyılın Avrupa'sı hâlâ bütünüyle kırsaldır (Traverzo, 2013, s. 31).

Bir diğer konu, yine Avrupa'nın 19. yüzyılın başındaki varmış gibi sunulan “eşit vatandaşlık” mitini sürdürmeye yöneliktir. Kitapta, “II. Mahmut, Avrupa'da yaygınlaşan ve

geniş kitleler tarafından benimsenen 'eşit vatandaşlık' anlayışının devlette egemen olması için 'müsadere'yi kaldırmıştır." denmiştir (s. 116). İfadede bahsedilen zaman dilimi, 19. yüzyılın ilk çeyreğidir. Bu dönemde Avrupa'da eşit vatandaşlık anlayışından bahsetmek için çok erkendir. Zira yukarıda bahsettiğimiz gibi ilk girişim, 1807'de İngiltere'nin köleliği yasaklayan kanunu çıkarmasıdır. Avrupa'da yaygınlaşan ve geniş kitleler tarafından benimsenen "eşit vatandaşlık" ifadeleri, bu sebepten gerçekçi bir tanımlama değil, tam bir Avrupamerkezci yaklaşımın ürünüdür.

Tarih 11 kitabında öğretimsel açıdan olumlu nokta, diğerlerinden daha sık olarak eş zamanlılık kartlarına ve bazı zamansal karşılaştırmalara yer verilmiş olmasıdır (s. 35, 41, 42, 45, 80, 102, 118, 138, 139, 164, 170, 184, 189, 216, 225).

Tarih 12 Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabına İlişkin Bulgular

Tarih12 ders kitabı, 20. yüzyıla odaklı bir içerik çerçevesine sahiptir. Bu sebepten tüm dünyayı etkilemiş olan I. ve II. Dünya Savaşları'nın ortaya çıkışı, gelişimleri ve sonucunda yaşananları konu ettiği için kaçınılmaz olarak dünyayı etkileyen merkezî coğrafya Avrupa'yı ön planda almıştır. Ancak, buna rağmen Avrupamerkezci yaklaşımları barındıran bilgi ve ifadeler burada da rastlanmıştır. Bunlardan ilki, "Manda Rejimi"nin işlendiği sayfalarda "ilk elden kanıtların önemine binaen konuya ilişkin sunulan" Versay Antlaşması'ndan alıntı değerlendirmedir: "*Önceden kendilerini yöneten devletlerin hâkimiyetinden kurtulan ve kendi kendini yönetmeye yeterli olmayan halklar tarafından kalınan (yaşanılan) topraklar. Bu halkların iyiliği ve gelişmesi kutsal bir medeniyet görevi oluşturuyor. (...) Bu halkların vesayetinin, bu sorumluluğu daha iyi yerine getirebilecek gelişmiş milletlere verilmesine karar verildi.*" (s. 14) denmiştir. Buradaki tehlike, kitapta sonrasında bundaki yanlışları fark ettirecek yeterli sorgulamayı içerecek bir içerik planlanması olmadığı için, öğrencinin zihninde Manda Rejimi aslında "iyi bir şeymiş" izlenimini yaratılabilmektedir.

Yine kitapta, bu kez II. Dünya Savaşı sonrasında ülkelerin, özellikle Avrupa'nın durumuyla ilgili yanlış ve Avrupamerkezçiliğe hizmet eden ifadeler yer verilmiştir: "*Savaşın açtığı tüm hasar kısa sürede onarıldı. Avrupa, hemen hemen tüm denizaşırı kolonilerini yitirmesine karşın savaş öncesi herhangi bir dönemde görülmeyen verimliliğe ve refaha ulaştı. Avrupa'nın yeniden toparlanmasında toplumun tüm kesimlerinin aynı amaçla iş birliği yapması etkili oldu.*" (s. 64) Burada Avrupa'nın hemen hemen tüm denizaşırı kolonilerini yitirmesine karşın savaş öncesi herhangi bir dönemde görülmeyen verimliliğe ve refaha ulaştığı bilgisi doğru değildir. Kaldı ki bu bilgi, aynı kitabın 99. sayfasında verilenle zaten çelişmektedir. Burada, "Asya ve Afrika'da Sömürgecilik (1933-1977) Haritası"nda 1977 yılına kadar Avrupa devletlerinin sömürgecilik faaliyetlerinin denizaşırı sürmüş olduğu işlenmiştir. Yine kitabın devamında bağımsızlıklarını ilan etmiş Pasifik Ülkeleri'nin (s. 100) "çoğunda yaşanan iç savaşlar", "diktatör yönetimlerin hüküm sürmesinin" demokrasilerinin gelişmemesinde eski sömürge devletlerinin etkilerinin

tamamen atlanarak dile getirilmemiş olması da sömürgeciliği ve bunda Avrupalı devletlerin rolünü örtbas etme eylemi sayılabilir. Aynı sayfada, bu anlaşılmaz tavır, bu kez Afrika kıtası ülkelerinin “geriliğinin” açıklanmasında da sürmüştür. Afrika'daki devletlerin bağımsızlıklarını kazanmalarına rağmen geri kalmaları, “kabilecilik anlayışını yıkarak ulus-devlet olamamaları”, “özgür basın, serbest seçimin toplum nezdinde bir değerinin olmaması”, “tek parti ve diktatörlüklerle yönetilmelerinin sonucu olarak dünyanın en fakir ülkeleri olmaları”, “dış yardım ile yaşamaları” gibi sebepler sayılmıştır. Üstelik 1970'lerden (yani sömürgecilerin bu ülkelerden ellerini çektikleri tarihlerden) itibaren Afrika'nın (kara kıta tanımlamasıyla verilmiştir) dünya pazarındaki payının yarıya inmesi ve dış borcunun 20 kattan fazla artmış olması da özellikle vurgulu biçimde verilmiştir (s. 101). Bir sebep de şöyle açıklanmıştır: “Avrupa'nın büyük imparatorlukları da yüzyıllar süren iç savaşlar sonrasında ulus-devletlere dönüşebilmiştir. Afrika ülkeleri ise bu sürecin henüz başındadır.” (s. 101) Bu cümleye göre Afrika ülkelerindeki bu geri kalmışlık normal bir süreçtir. Çünkü “Avrupa, kolaylıkla Avrupa olmadı” demeye getirilerek “sömürgeci” yaklaşımın gerçek etkisi atlanmıştır. Sadece sayfa 101'de kısmen bir ifade ile sömürgeciliğin de Afrika'nın geri kalma sebeplerden biri olabileceği yazılmıştır. Sömürgeciliğe olması gerektiği gibi yer vermeme durumu, Avrupamerkezcilik yaklaşımı pekiştirmiştir. Konuyla bağlantılı diğer bir sorun, sayfa 229'da “Yetersiz Beslenen Nüfus Oranları Haritası”nda eski sömürge ülkeleri % 35'den fazla görünmesine karşın, halkların yetersiz beslenmesinin asıl sebebi olarak Avrupalı devletlerin bu yerleri uzun yıllar sömürerek fakir bırakması gerçeğine hiç değinilmemiştir (s. 229).

NATO konusunun işlenişinde de benzer bir sorun vardır. Sayfa 103'te NATO'nun, Sovyet yayılcılığına karşı kurulduğu kadar Batı (Amerikan) yayılcılığına yönelik de bir strateji sağlamasının amaçlanmasına rağmen buna hiç değinilmemiş, NATO tümüyle “kurtarıcı” bir tanımlamayla ele alınmıştır (s. 103). Kitabın ileriki sayfalarında da 1990'larda Sovyetlerin yıkılması sonundaki gelişmeler şöyle özetlenmiştir: “Doğu Blokunun yıkılmasından sonra kendi başlarına hareket etme özgürlüklerine kavuşan Doğu Avrupa ülkeleri güvenlik arayışı içine girmişlerdir... Bu ülkelerin NATO'ya üyeliği Avrupa'nın tarihi bölünmüşlüğü'nün üstesinden gelmek için büyük bir adım olarak da kabul edilmiştir.” (s. 188) denmiştir. Burada sorun son cümlede açıkça kendini göstermiştir. Bölünmüş (parçalanmış) Avrupa ya da bütünleşmiş Avrupa Türkiye açısından ne demektir? Avrupa bütünleşmesi Türk ve Dünya tarihi açısından neden “özlenmesi” gereken bir durumdur?

Bu ders kitabında, diğerlerinden daha yoğun olmak üzere konuların işlenişinde eş zamanlılığa yer verilmiştir. Bu amaçla hazırlanmış olan “eş zamanlılık notları” (s. 5, 14, 15, 18, 46, 48, 52, 54, 58, 80, 88, 88, 93, 137, 161, 161, 221) ve Türkiye'deki gelişmelerin kırmızı, dünyada olanların ise siyah yazı ile verildiği “senkronik tarih şeritleri” (s. 36, 37, 72, 73, 114, 115, 166, 167, 230, 231) yer almıştır. Bu durum tekrar belirtelim ki tarih öğretiminde Avrupamerkezcilik diyakronik çizgisel zaman anlayışının, zamanı homojenleştirme, idealleştirme ve ilerlemeci bir mantıkla kurgulama girişimlerini kısmen kırabilecek bir yenilik olarak olumludur.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, bir söylem/zihniyet ya da ideoloji olarak tanımlanan Avrupamerkezciliğin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı, tarihyazımı ve öğretimi alanlarına hangi biçimlerde nasıl sızdığıнын teorik tartışması yapıldıktan sonra, bugün Türkiye’deki yaygın tarih bilgi ve yaklaşımlarını göstermesi açısından lise tarih ders kitaplarındaki durum incelenmiştir. Bu çerçevede bugün Türkiye’de liselerde okutulan *Tarih 9-10-11* ve *Tarih 12 Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi* adlı ders kitapları, tarihsel bilginin unsurları olarak belirlemiş olduğumuz tarihsel zaman, tarihsel mekân, tarihsel olgu, kişi (kahraman) ve olay, tarihsel model, tarihsel anlatıda Avrupamerkezcilik başlıkları altında incelenmiştir.

İnceleme sonucunda elde edilen verilere göre lise tarih ders kitaplarında, Avrupamerkezciliğin izlerine ilişkin sorunların başında, tarihin tek düz bir çizgi hâlinde zamansal olarak ilerlediğini anlatan diyakronik ilerlemeci tarihsel zaman nosyonunun devam etmesi gelmektedir. Bundan vazgeçilmemekle birlikte kitaplarda az da olsa yer verilen eş zamanlılık bilgi kartları, eş zamanlı tarih şeritleri ve karşılaştırmalı tarihsel bilgiler olumlu gelişmeler olarak kabul edilmelidir. Buna karşın “kesintisiz Avrupa ilerleyişi” miti ve “çağ taksimatı” sorunu hâlâ varlığını sürdürmektedir. Oysa bugün Avrupalı tarihçilerce genel kabul gören tarihin, “Eski Çağ bilimi” yahut antikite, “Orta Çağ” yahut medieval bilimi ve “modernite” (çağdaş) tarih” diye bölünmesi, sadece Avrupa açısından anlamlıdır (Khella, 2005, s. 43). Orta Çağ kavramı, Avrupa birliğinin doğuşu ve ilk gençliğini tespit etmek için işaret edilen uğrak olmak bakımından önemlidir. Çünkü 4-12. yüzyıllar arasında, 13-16. yüzyıllar arası ilk ortaklaşma ortaya çıkıncaya kadar yavaş yavaş Avrupa denilen bu yeni bölgeyi kuracak olan bir ortak tarih söz konusu olmuştur (Cadiou, Coulomb, Lemonde, & Santamaria, 2013, s. 404). Bu durum, “Orta Çağ” kavramının sadece bir dönemsel adlandırma olmaktan öte olduğunu gösterir. Antik Çağ kavramı da böyledir. Yunan ve Roma’dan gelen geleneklerin biricikliğini izah etmek için Avrupalı klasik dönem tarihçileri tarafından geliştirilmiştir (Goody, 2012, s. 343). Bunun yerine daha senkronik bir zaman nosyonu yanında bilimsel gerçeklere dayalı bir içeriğin benimsenmesi, Avrupa imgesinin tarihte hak ettiği yeri bulmasını sağlayabilir.

Diğer bir sorun, Avrupamerkezci kavramlar olarak coğrafi keşifler, Orta Doğu, Uzak Doğu, Yakın Doğu vs.nin ders kitaplarında hiçbir alternatif açıklama içermeksizin kullanılmaya devam edilmesidir. Bu durum, Avrupamerkezci yaklaşımın coğrafi bilgi alanının imkânlarıyla kendisini yeniden üretmesine de imkân tanımaktadır. Çünkü Avrupamerkezciliği harita alanında ortaya çıkaran Merkator tarzı haritacılığın ürünleri, tarih ders kitaplarında varlığını sürdürmektedir. Bu teknik ile ortaya çıkan “çarpıtma”nın bütün dünyadaki modern haritacılığa egemen olacak biçimde Avrupa’ya doğru meyl ettiği görülmüştür (Goody, 2012, s. 24). Oysa bu haritalar gerek Avrupa coğrafyasının alanı gerekse biçimleri bakımından itiraz edilebilir pek çok hatayı barındırırlar. Örneğin bu haritalarda gerçekte öyle olmadığı hâlde Hindistan, Çin, Endonezya ve Afrika kıtası

olduğundan çok daha küçük gösterilmektedir (Hodgson, 2003, s. 33-34). Bu haritalarda büyük uygarlıkların çoğu 40. paralelin güneyinde yer almasına karşın Avrupa neredeyse bütünüyle kuzeyde yer almaktadır. Buna ek olarak Merkator tarzı Dünya ölçeğinde haritalar, Avrupa coğrafyasında birçok yeri adlandıracak pek çok mekân bulunabilirken Çin, Hint gibi meşhur diğer uygarlık merkezlerinin yer aldığı coğrafyada işaretlenmeye değer pek önemli merkezler bulunmaması da ayrı bir sorundur (Hodgson, 2003, s. 75-76).

Avrupa Uygarlığı fikrinin özellikle Rönesans'tan sonra zaman içinde tüm dünyaya yayılması, elbette maddi ve estetiksel güce kavuşmuş Avrupa devletlerinin bir zaferi sayılabilir. Ancak, şu bir gerçektir ki 15. yüzyılın sonlarında "coğrafi keşifler" ile başlayan ve 18. yüzyılda gerçekleşen Sanayi İnkılabı'yla sistematik hâle gelen "sömürgecilik" modern bir biçim belirlemiş, bu çerçevede Avrupa dışında mukavemeti zayıf halklara/toplumlara "tarih dışı" bir bakışla yaklaşmıştır. Bu durum, Avrupalı devletler tarafından "medenileştirilen" tarih dışı varlıklar olarak "tarihsiz halklar" şeklinde tanımlanmıştır. Bu "büyük buluş"un felsefi arka planı Hegel'e aitti. Hegel, "bir halkın tarihinin olmamasını yazıyı bilmemesine değil, devleti olmamasından dolayı yazacak bir şeyi olmamasına" bağlamıştır. Amerikan yerlilerinin "apaçık biçimde zekâdan yoksun olduğunu" söyleyerek bunları "aydınlanmadan nasibini almamış çocuklar" diye tanımlamıştır (Guha, 2006, s. 21). Ona göre Güney Amerika devletleri henüz "oluşum" sürecindediler. Hindistan'ın düşünsel başarıları olsa da bu devlet olmasına yetmiyordu. Bu yüzden buraların tarihi yoktu. Buna göre Rönesans'ın İspanyol fatihleri arasında pek meşhur olan "Yazı yoksa, tarih de yoktur." formülü, 1830 yılında Hegel ile birlikte, "Devlet yoksa tarih de yoktur." şeklinde güncellenerek sömürülenlerle aradaki kültürel fark birkaç çentik daha üste taşınmış oldu (Guha, 2006, s. 23). Hegel'e göre bir dünya tarihi yazılabilirdi. Ancak bunun içinde sadece Yunan, Roma ve Germenler yer alabilirdi. Buradaki Germenler, sadece Almanlar değil, tüm Batı ve Orta Avrupa halklarıdır (Guha, 2006, s. 60-61). Görüldüğü üzere "tarihsiz halklar" kavramsallaştırması ve yaklaşımı başta olmak üzere, "devleti olmayanın tarihi olmaz" gibi büyük teoriler, Avrupamerkezci bir tarihyazımının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Son 20-25 yıldır tarihte üst-anlatıların ve büyük teorilerin tarihsel gerçekliğin inşası ve aktarılmasını maniple edebildiği, bu sebepten vazgeçilmesi gerektiğine ilişkin farklı görüşler dile getirilmiştir. Buna karşın büyük anlatıların hâlâ bilgiyi meşrulaştırma sürecinde toplumsal işleyişe katkı sağlayabileceği düşünülmektedir (Safran & Şimşek, 2011, s. 215). Bilindiği gibi tarihte diyakronik bir zaman çizelgesinde tek yapılı ve sebep-sonuç ilişkisi zincirleme kurulmuş bir tarih anlatısı, elbette ki pek çok algı yanılmasını beraberinde getirmektedir (Safran & Şimşek, 2009). Üstelik temelde bir çeşit seçme eylemine dayanan bu tercih, zamanla bu seçimlerin de tek gerçeklik olarak algılanmasına dönüşmekte, âdeta bir kısır döngü yaratmaktadır (Safran & Şimşek, 2011, s. 216). Bunu kırmanın yolu, tarihyazımında olabildiğince senkronik bir yaklaşımı benimseye-

rek makul karşılaştırmalar içeren bir tarz benimsemek, okuyucu açısından ise olabildiğince eleştirel bir okuma tarzı ile metni okurken zenginleştirmektir. Antik Çağ'da Avrupalı olmayan her şeyi antik tarih parantezi dışına koyan Avrupa tarihini kuşku götürür bir ilerlemeci değişiklikler anlatısı hâline gelmeye zorlayan teolojik modellerin çizgiselliğini bırakmak ve bunun yerine modernite öncesi dünyada benzersiz bir Avrupa üstünlüğünü benimsemeyen, dönemselleştirmede daha esnek davranan ve Avrupa tarihini bronz çağının kent devriminin paylaşılan kültürüyle ilişkilendiren bir tarih yazıcılığını benimsemek gerekmektedir (Goody, 2012, s. 7).

Türkiye'deki tarih kitaplarında büyük ölçüde Türk tarihi merkezli bir anlatı benimsenmiş olsa da Avrupa ile ilgili konularda yer yer Avrupamerkezci yaklaşıma kayıldığı fark edilmiştir. Antik Çağ ve Yunan-Roma Uygarlığı, Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform, Sanayi İnkılabı, Modern Bilim, NATO gibi konuların işlenmesinde yer yer yanlış bilgilenmeden kaynaklı, yer yer de Avrupamerkezci zihniyetin yansımalarını görmek mümkün olmuştur. Bu durum, ders kitabı yazımının bilimsel bakış açısı bakımından ihmal edilemeyecek bir sorunla karşı karşıya olduğunun da göstergesi sayılabilir.

Mevcut tarih ders kitaplarında Avrupamerkezci toplumsal gelişim modellerine iltifat edilmemekle birlikte, Avrupa'nın 12. yüzyıldan başlayan "ilerleyişinin" kesintisiz biçimde olduğuna ilişkin genel bir kabulün hem Avrupa tarihi konularındaki içeriğe hem de kitabın genelindeki ifadelere yansıdığını görmek mümkündür. Bu durum, tarih ders kitaplarının genel bilgi hataları bakımından revizyonu yanında Avrupamerkezcilik konusunda hatalı bulunan noktalarda da düzeltmelerin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Böyle bir girişimin, Türkiye'de tarih eğitiminin hâlâ ana materyali olan ders kitapları aracılığıyla öğretim içeriğinde ve dolayısıyla kamuoyunun tarih bilgisi ve algısında zincirleme bir değişim ve dönüşümü beraberinde getireceği düşünülmektedir.

Eurocentrism in Turkish History Textbooks

Ahmet Şimşek*

Introduction

Having dominated world politics and the global economy for almost two centuries, Europe has wielded much influence in the field of history as an intention/discourse/ideology as of the 19th century. History is important for the legitimization of present circumstances (Bulaç, 1996, p. 16), and, in this regard, Eurocentrism has been influential on historiography and history education (Amin, 2007; Khella, 2005; Şimşek, 2007). The present study briefly describes Eurocentrism and explains the effects of this discourse on historiography through a systematic and critical reading, focusing on its presence in high school history textbooks in Turkey.

Eurocentrism is the approach that explicitly or implicitly defends the thesis of European civilisation's (the West) superiority over all others (those outside Europe - the Rest) in every field of life, science, philosophy, and art (Şimşek, 2007, p. 16). It argues that European civilization is the sole civilization; Europe was superior to all others even before its foreign conquests and discoveries, it is not derived from other civilizations, and is situated at the center (Berikan & Şimşek, 2011, p. 305).

Defined also as an ideology, Eurocentrism is a systematic and important distortion that draws attention in most common ideologies and social theories (Amin, 2007, p. 15). In this view, the West represents dynamism, rationalism, and a liberal and democratic environment, while the East symbolizes economic stagnation, irrationality, and a despotic and autocratic government. This distinction manifests itself in the definitions of "I" and "other" created by Europe through such well-worn oppositions as developed-barbaric, advanced-primitive, superior-inferior, and rational-aberrant (Said, 1991, p. 149). In Eurocentrism, "As an area of scarcity, the East is a walker-on in the play staged for proving the superiority of Europe" (İslamoğlu, 1997, p. 11). In the historical process, these ideas have been internalized by many people in the world. (Başkaya, 2005, p. 3).

* Assoc. Prof., Sakarya University, Faculty of Education, Department of History Education.

Correspondence: simsek@sakarya.edu.tr. Address: University of Sakarya, Faculty of Education, 54300 Hendek, Sakarya, Turkey.

According to some social scientists, Europe has redefined places, economics, social structures, thoughts, and life styles by colonizing the world through capitalist-industrial transformations, experienced after the Industrial Revolution (Dirlik, 1998, p. 254). In this way, Eurocentrism created its own “cultural anthropology” by attributing the acquisitions of non-Europeans to Europe, and combining such acquisitions with European values (Stam, & Shohat, 2002).

One of the principal fields where Eurocentrism, which is based on the superiority of “Europeanness”, is reflected in the literature is in history. This is because the background of the methodology of history –a discipline arising in the 19th century- involved the dominant regeneration of positivism, which was in fashion at that time, in all disciplines.

It is possible to say that not only the methodology but also the nature of historical knowledge bears the traces of Eurocentrism. The components of historical knowledge can be classified as follows: “idea of time”, “idea of space”, “conceptualization”, “phenomena, people, and events”, “models” and “narration”.

One of the most important elements of historical knowledge is the concept of “time”. It is well-known that a scientific or methodological historiography is impossible without chronology (Safran & Şimşek, 2006; Şimşek: 2006) The effects of the diachronic and progressive conception of time that reinforces Eurocentrism in historiography and history education can be listed as follows:

1. With the idea of progress in time, an incessant continuity is established from past to present and future. By this means, it is argued that history progresses incessantly (Burke, 2003, p. 25-26).
2. With such an idea of progress, a myth is created in people’s minds by suggesting that the world was in a negative condition in the past, is in a better condition now, and the future world will be better than today’s.
3. The myth implying that progress takes place in the form of a straight line, and has a firm, irrefutable, and common reality is suggested. However, every community has different experiences and social structures.
4. There are different types of periodization for different types of history. It is a known fact that the speed of economic change is different from that of political change, and the speed of technological change is different from that of cultural change (Evans, 1999, p. 159).
5. The notion of progressive historical time inevitably has a deep effect on historical narrative. As stated by Simiand, this may turn chronology into an idol in the course of time (Evans, 1999, p. 157-158).

6. Although the periodization devised for making it easier to understand the notion of linear time that progresses firmly are argued to be universal, it is evident that all of the events and constructs that start an age are Eurocentric (Alkan, 2009, p. 29, 34).

Historical maps where historical space is reflected symbolically are another platform where we can see the historical traces of Eurocentrism. The "distortion" in those maps, which depend on the Mercator projection created by European geographers, gravitates towards Europe in such a way that it dominates modern cartography in the entire world (Goody, 2012, p. 24). Another issue is that European-made world atlases not only show the European geography as bigger than other centers of civilization in terms of area, but also put it at a more centric and upper position (Hodgson, 2003, p. 75-76).

The organization of historical knowledge involves many historical concepts in which Eurocentrism is emphasized. They can be divided into two groups: 1) the primarily universal; 2) the solely Eurocentric. For instance, although modernity and modern science have developed out of European thought, they should not be regarded as a product of Eurocentrism. It should be accepted that they are global processes, as acknowledged by many social scientists (Burke, 2003, p. 24). However, the above excludes any type of science which describes non-Westerners as "inferior" or argues that any situation unique to Europe refers to a firm and perfect universality.

The primary concepts directly emphasized by Eurocentrism are "geographical discoveries", "the Far East", "the Middle East", "the Middle Age", "the Ancient Era", "civilization", "illumination", "Mercantilism", "Mandate", "Colonialism", and "the bourgeoisie", which have been generated based absolutely on Europe's own position and experiences. For example, it is known that "Geographical Explorations" were the preliminary European activities of discovery for purposes of colonization rather than an attempt to learn about the world, while, at the same time, the Enlightenment opposed the scholastic thought of Europe in all aspects apart from its sharing claims to universal validity. The areas by which the "Far East" is far and the "Middle East" is Middle should be explained. The concept of the Middle Age, on the other hand, does not refer to an example of time periodization alone; it is also a point for determining the birth and youth of the European Union (Cadiou, Coulomb, Lemonde, & Santamaria, 2013, p. 404). The concept of the Ancient Era was developed by European classical era historians in order to describe the uniqueness of Greek and Roman traditions (Goody, 2012, p. 343).

Although the literature generally accepts that democracy started in Ancient Greece, it has been realized now that the said democracy did not have any real meaning (Goody, 2012, pp. 60-64; Messadie, 2013, pp. 34-35). This is because modern narrative created Ancient Greece, just like Ancient Greece created modern society (Goody, 2012, p. 44).

It is also falsely believed that democracy, human rights, and equality have developed as of the French Revolution in 1789. As a matter of fact, although England attempted

to abolish slavery in 1807, it was only in 1848 in France, and one had to wait until 1865 for the abolishment of slavery in the USA. Moreover, even though the 19th century was an age of modernization, it is now accepted that this modernization and industrialization did not take place in a total, rapid, homogenous, and century-covering manner in all European communities (Traverso, 2013, pp. 31-32). Many studies have shown that America was not discovered by Christopher Columbus (Gümüüşçü, 2012, p. 100; Messadie, 2013, pp. 144-148; Tanrikulu, 2012, pp. 99-101). Colonization, which gained momentum as a result of the industrialization of Europe, is not focused on as much as required (Traverso, 2013, p. 38).

The first problem is the historical development models of humanity or societies. It goes without saying that the most well-known of these holds that history started with "Ancient Greece", continued with "Rome" and "Christian Feudalism", and reached "capitalist Europe". At this point, "Ancient Greece", "the idea of united Europe", "Christianity", and the "racist approach" are brought to the fore (Amin, 2007, p. 112). One of the leading Church Fathers of early Christianity, St. Augustine has brought the perception of continuously progressing time into the western thought (Özlem, 1996, pp. 23-23). The idea of progress in the course of historical development was even articulated in the Enlightenment period (Aysevener & Barutca, 2003, pp. 34, 36-37). It should be recalled that even Marx accepted this line of social development in general terms, and added a socialist classless society to it as the final stage. Another problem is the research carried out on certain concepts and themes associated with that: to find structures similar to feudalism outside Europe (e.g. the Asiatic Model of Production-AMP). For example, the Eurocentric thinkers have asserted that the ancient Greek contributed to the history of civilization without the aid of other historical societies in Mesopotamia or Asia. (Conner, 2012, pp. 125-130).

If philosophy was devised in Ancient Greece, did not people in other areas of the world philosophize? Did not they make any rational formulations worthy of philosophy? Here, the neglected point is the concept of "irfan" as a "tradition of rational action" for Islamic societies (Önal, 2007).

Metanarratives and grand theories ornamented with European values (i.e. modernization, industrialization, nationalization, etc.) have been constructed in historiography, starting from the 19th century. The praise of the nation, the rise of the welfare state, and examples from the glorious past have become indispensable themes in historiography. Many narratives on the collapse of the Roman Empire, democracy in England, and the Industrial Revolution can be considered within this context (Safran, & Şimşek, 2011, p. 211).

Starting with "geographical discoveries" in the late 15th century, and becoming systematic with the "industrial revolution" in the 18th century, "colonization" adopted a mod-

ern form and approached non-European peoples who could offer but little resistance through a “non-historical” perspective. This is the approach which was developed by Hegel and based on the acknowledgement of a-historical people as non-historical beings who are “civilized” under the command of European states (Guha, 2006, pp. 21-23). It is known that the historical narrative which is single-structured in the diachronic timeline and incorporates a chain of cause and effect contains many problems (Safran & Şimşek, 2009). This perception has been common among the Europeans. For instance, the lack of written culture among the natives has been displayed as an evidence of the historical backwardness and barbarity of them (Wallerstein, 2007, pp. 19-20). Thus, the cultures having oral tradition have been excluded from history by means of the criteria of a written culture (Şimşek, 2011, p. 922). The parameters such as the necessity of documentary evidence and national archives for the investigation of historical past of a nation has made the historical scholarship eurocentric (Şimşek & Satan, 2012, pp. 15-17). However, in contrast to the claims of the westerners, it should be indicated as an example that beside their strong oral culture, the Muslims translated the masterpieces of ancient wisdom and contributed to this wisdom by producing new works. Thus, they formed a great literature of sciences (Sezgin, 2008).

Method

This is a descriptive study with a historical content. All social research has one philosophical and one scientific method (Ergun, 1993, p. 38). In this regard, the philosophical method of the present study covered the effects of the discourse of Eurocentrism on historiography and history education. The dimensions of the reflections of Eurocentrism on historiography and history education were determined to be as follows:

1. Eurocentrism in historical time
2. Eurocentrism in historical space (geography)
3. Eurocentrism in historical concepts
4. Eurocentrism in historical phenomena, people (characters) and events
5. Eurocentrism in historical models
6. Eurocentrism in historical narrative

In the present study, the coverage of Eurocentrism in high school history course books was examined through document analysis and discourse analysis techniques. At the same time, qualitative research method was used. This method is important and the researchers should explain their findings for the validity of the qualitative research (Yıldırım & Şimşek, 2003). The textbooks were reviewed based on the above-mentioned criteria, and then, finally, the obtained data was interpreted. The examination was limited to the history textbooks currently employed at schools.

Findings and Discussion: Eurocentrism in Turkish History Textbooks

In the 9th grade history textbook, Eurocentric claims were observed in the subjects division of history into ages, three examples on historiography, prehistoric ages, the oldness of ancient civilizations, Ionians as the pioneer of free thought and the positive sciences, colonialism, and feudalism.

The book covers, though a limitedly, synchronous timelines apart from the diachronic incessant progressive approach, which the Eurocentric conception of time follows.

In the 10th grade history textbook, Eurocentric elements were encountered in terms of covering and narrating the subjects of the Renaissance, comparison of the Ottoman and European scientists in the 15th to 17th centuries, reform movements, geographical discoveries, mercantilism, humanism, the Enlightenment, the Industrial Revolution, scientific and technical developments in Europe in the 17th century, and the French Revolution.

Although it is not possible to see in the book that the diachronic and linear conception of time has been completely erased, it is favorable that synchronous timelines and narrations are occasionally included.

In the 11th grade history book, Eurocentric elements were seen on the subjects of “progress in Europe”, the downturn of Ottoman finance, and the elimination of confiscation.

The positive aspect of the 11th grade history course book is that it gives coverage to synchronous cards and some comparisons more frequently than others.

In the 12th grade modern Turkish and world history textbook, the traces of Eurocentrism were noticed in the coverage of the subjects of “mandate”, the statuses of countries after the World War II, colonialism in Asia and Africa (1933-1977), the map of undernourished population ratios, and NATO.

In comparison to other textbooks, this course book makes a more intense attempt to cover subjects synchronically. In this regard, synchronicity notes have been prepared. The book also includes timelines where developments in Turkey are given in red while developments which take place in the rest of the world are given in black. This is considered favorably as an attempt that may partly break the initiatives of the Eurocentric diachronic linear timeline to homogenize and idealize time, and construct it based on progressivist logic.

Conclusion

Although no big improvement was observed on the subject of the conception of historical time at the end of the study, the coverage of synchronicity information cards, synchronous timelines, and historical comparisons in the textbooks was found to be

favorable (though their span of coverage was limited). On the other hand, the issues of “incessant European progression myth” and “age division”, which are seen in course books as they are adopted in real life, still continue. Such concepts as “geographical discoveries”, the “Middle East”, and the “Far East”, which are the direct products of the Eurocentric mindset, still remain. The reflections of the Eurocentric mindset may be witnessed in the coverage of concepts such as the Ancient Era and Greek-Roman Civilization, geographical discoveries, the Renaissance, the Reformation, the Industrial Revolution, modern science, and NATO. The Mercator projection is included in textbooks within the context of historical space. Although course books mostly adopt a Turkish-centered historical narration, those subjects which are related to Europe are still covered using a Eurocentric approach. Even though Eurocentric models are not complimented in textbooks, a general acceptance concerning the “great incessant progression” of Europe, which traced as far back as the 12th century, is still evident. In consideration of the foregoing findings, it can be recommended to revise the current history textbooks in terms of the points about Eurocentrism that have been found to be false.

Kaynakça/References

- Alkan, N. (2009). Tarihin çağlara ayrılmasında üçlü sistem ve Avrupamerkezci tarih kurgusu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9), 23-42.
- Amin, S. (2007). *Avrupamerkezcilik bir ideolojinin eleştirisi* (Çev. M. Sert). Chivi Yayınları: İstanbul.
- Ayseven, K. & Barutca, M. (2003). *Tarih felsefesi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Başkaya, F. (2005). *Avrupamerkezcilik, resmî ideoloji, bilim ve sosyalizm*. Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.
- Berikan, F. & Şimşek, A. (2011). Tarihyazımında Avrupamerkezciliğin izleri. V. Engin & A. Şimşek (Ed.), *Türkiye’de tarihyazımı içinde* (s. 301-315). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Bulaç, A. (1996). *Tarih, toplum ve gelenek*. İstanbul: İz Yayınları.
- Burke, E. III (2003). Marshall G. S. Hodgson ve dünya tarihi. *Dünya tarihini yeniden düşünmek içinde*. (Çev. A. Kanlıdere & A. Aydoğan). İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Cadiou, F., Coulomb, C., Lemonde, A. & Santamaria, Y. (2013). *Tarih nasıl yapılır?* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cazgır, V., Genç, İ., Çelik, M., Genç, C. & Türedi, Ş. (2012). *Tarih 10*. Ankara: Devlet Basımevi.
- Conner, C. D. (2012). *Halkın bilim tarihi* (Çev. Z. Çiftçi Kamburoğlu). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Dirlik, A. (1998). Avrupamerkezcilikten sonra tarih var mı? Sömürgecilik-sonrası ve tarihin inkârı. *Cogito*, 15, 251-274.
- Ergun, D. (1993). *Yöntemi bulmak (Türkiye’de toplumsal bilimlerin bunalımı)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Evans, R. J. (1999). *Tarihin savunusu* (Çev. U. Kocabaş). Ankara: İmge Yayınları.
- Fabian, J. (1999). *Zaman ve öteki, antropoloji nesnesini nasıl oluşturur?* (Çev. S. Budak). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Goody, J. (2012). *Tarih hırsızlığı* (Çev. G. Çağalı Güven). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Guha, R. (2006). *Dünya tarihinin sınırında tarih* (Çev. E. Ünal). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gümüüşçü, O. (2012). *Coğrafyaya davet*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Hodgson, M. G. S. (2003). *Dünya tarihini yeniden düşünmek* (Çev. A. Kanlıdere & A. Aydoğan). İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- İslamoğlu, H. (1997). *Neden Avrupa tarihi?* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Khella, K. (2005). *Avrupamerkezci tarihsel bilincin yıkımı, üniversalist tarih* (Çev. İ. Kaygusuz). İstanbul: Su Yayınevi.
- Messadie, G. (2013). *4000 yıllık tarihi aldatmacalar*. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Okur, Y., Genç, İ., Özcan, T., Yurtbay, M. & Sever, A. (2012). *Tarih 9*. Ankara: Devlet Basımevi.
- Okur, Y., Öztürk, M., Aksoy, M., Kızıltan, H., Sever, A. & Karaman, M. (2012). *Tarih 11*. Ankara: Devlet Basımevi.
- Okur, Y., Sever, A., Aydın, E., Kızıltan, H. & Öztürk, M. (2012). *Tarih 12 çağdaş Türk ve dünya tarihi*. Ankara: Devlet Basımevi.
- Önal, M. (2007). İslam düşüncesinde "hikmet" kavramları. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 113-122.
- Özlem, D. (1996). *Tarih felsefesi*. İstanbul: Anahtar Yayınları.
- Said, E. (1991). *Oryantalizm* (Çev. S. Ayaz). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Sahlins, M. (1998). *Tarihin adaları*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Stam, R., & Shohat, E. (Kış, 2002). İç içe geçmiş tarihler: Avrupamerkezcilik, çokkültürcülük ve medya (Çev. E. Sözen), *Köprü*, 77. 6 Eylül 2013 tarihinde <http://www.koprudergisi.com> adresinden edinilmiştir.
- Safran, M. & Şimşek, A. (2006). İlköğretim öğrencilerinde tarihsel zaman kavramının gelişimi. *İÖÖ (İlköğretim Online)*, 5(2), 87-109.
- Safran, M. & Şimşek, A. (2009) Tarih yazımında bir sorun: Tarih ve zaman ilişkisi. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 9-26.
- Safran, M. & Şimşek, A. (2011). Anlatı bağlamında tarihyazımının sorunları. *Bilig*, 59, 203-234.
- Sezgin, F. (2007). *İslam'da bilim ve teknik* (C. 5). Ankara: TÜBA-İ.B.B.K.Y. tarihinde <http://www.ibttm.org/TR/index.html> adresinden edinilmiştir.
- Şimşek, A. (2006). *İlköğretim öğrencilerinde tarihsel zaman kavramının gelişimi ve öğretimi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Şimşek, A. (2007). Türkiye'de tarih öğretimin ulusallığı ve Avrupamerkezcilik. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi (TSA)*, 11(1), 9-38.
- Şimşek, A. (2011). Geçmişin nesnesini arayan bilim arkeoloji: Türkiye'de tarih öğretimindeki durumu. *Turkish Studies*, 6(2), 919-934.
- Şimşek, A. & Satan, A. (2012). *Millî tarihin inşası*. İstanbul: Tarihiçi Kitabevi.
- Tanrıkulu, M. (2012). *Haritaya davet*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Traverso, E. (2013). *Savaş alanı olarak tarih* (Çev. O. Binatlı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wallerstein, I. (2007). *Avrupa evrenselciliği iktidarın retoriği*. İstanbul: Aram Toplum Yayınları.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Kitabevi.